

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในทศวรรษที่ผ่านมา แม้ประเทศไทยจะมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมต่อเนื่องกันมาเป็นลำดับ และสามารถคลี่คลายปัญหาไปได้บางอย่าง แต่ปัญหาทางเศรษฐกิจที่สำคัญอีกหลายประการก็ยังคงมีอยู่ โดยเฉพาะปัญหาความยากจนและการว่างงาน ซึ่งจำเป็นจะต้องได้รับการแก้ไขต่อไป

จุดมุ่งหมายของการพัฒนาซึ่งที่ปรากฏอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) และฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) คือ การกระจายความเจริญไปสู่ส่วนภูมิภาค และสร้างความเป็นธรรมในสังคม ให้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น เพื่อบรรเทาปัญหาการว่างงานในรูปแบบต่างๆ รวมทั้งบรรเทาปัญหาความยากจน และปรับปรุงประสิทธิภาพและความเป็นธรรมในการจัดบริการสังคมของรัฐ

สำหรับเป้าหมายทางด้านสังคมนั้น รัฐบาลมีความมุ่งหมายที่จะให้ประชาชนเข้าถึงบริการสังคมขั้นพื้นฐานที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ รวมทั้งให้มีความสามารถพึ่งตนเองได้ให้มากที่สุด นอกจากนี้ก็ยังปรากฏว่า ในมาตรการที่รัฐกำหนดเป็นแนวทางปฏิบัตินั้น ได้กล่าวถึงการรณรงค์ให้สถาบันสังคม โดยเฉพาะสถาบันครอบครัวตระหนักถึงบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบและการดูแลผู้สูงอายุอยู่ด้วย

อย่างไรก็ตาม ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 ซึ่งเป็นฉบับที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน ได้กำหนดสาระสำคัญไว้ตอนหนึ่งว่า การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศจากเศรษฐกิจการเกษตรมาสู่เศรษฐกิจอุตสาหกรรม เป็นเหตุให้สังคมไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงจากสังคมชนบทมาสู่ความเป็นสังคมเมืองมากขึ้น ทำให้วิถีชีวิตและความเป็นอยู่แบบไทยดั้งเดิมต้องปรับเปลี่ยนการดำเนินชีวิตในรูปแบบสมัยใหม่ อันมีผลกระทบต่อสภาพจิตใจ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตความเป็นอยู่โดยส่วนรวม และการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้จะก่อให้เกิดปัญหาสังคมในด้านต่างๆ

จะเห็นได้ว่าในขณะนี้การพิจารณาทางด้านเศรษฐกิจของประเทศมีแนวโน้มไปทางการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรม ไม่ว่าจะเป็นอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการเกษตรหรือเทคโนโลยี

ต่างๆ ก็ตาม รูปแบบของการพัฒนาดังกล่าวจะต้องมีผลกระทบต่อชีวิตของคนไทยที่จะต้องมีการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอุตสาหกรรมอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ วัฒนธรรมหรือธรรมเนียมปฏิบัติในสังคมไทยบางเรื่อง อาจต้องได้รับการพิจารณาทบทวนดูว่ามีปัญหาหรืออุปสรรคต่อการดำรงชีวิตในสังคมปัจจุบันอย่างไร และจะต้องวางนโยบายหรือมาตรการแก้ไขหรือขจัดปัญหานี้ด้วยวิธีใด

ปัญหาบุคคลสูงอายุที่เคยได้รับการดูแลอุปการะจากบุตรหลานเป็นปัญหาหนึ่งที่สังคมกำลังให้ความสนใจไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าปัญหาสังคมอื่นๆ ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุผลสำคัญคือ ฐานะของประชากรของประเทศส่วนใหญ่ยังอยู่ในภาวะยากจน ไม่มีเงินออม และไม่มีระบบประกันสังคมที่ให้ความช่วยเหลือแก่บุคคลทุกกลุ่มอาชีพ ดังนั้น เมื่อบุคคลสูงอายุไม่สามารถประกอบการทำงานอาชีพเลี้ยงตนเองได้ จึงมุ่งหวังและมีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาอาศัยบุตรเป็นลำดับแรก

จากข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนโดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ พบว่า กลุ่มอาชีพยากจนที่สุดยังคงเป็นกลุ่มเกษตรกร ซึ่งปรากฏว่ามีรายได้ห้อยที่สุดคือเพียงครึ่งหนึ่งของรายได้เฉลี่ยทั่วประเทศเท่านั้น ส่วนกลุ่มผู้ใช้แรงงานทั่วไปและกลุ่มข้าราชการที่มีรายได้ต่ำ แต่ก็ยังดีกว่ากลุ่มเกษตรกร (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2534: 3) ข้อมูลนี้เป็นดัชนีชี้ให้เห็นว่าเป็นไปได้ยากที่ประชากรของประเทศในกลุ่มนี้จะมีความสามารถในการออมทางเศรษฐกิจเพื่อเป็นทุนสำรองเลี้ยงชีพเมื่ออายุเข้าสู่สูงอายุ และหากพวกเขาไม่สามารถจะพึ่งพาอาศัยบุตรได้ด้วยเหตุผลใดก็ตาม ก็จะต้องเกิดปัญหาและคงไม่พ้นที่จะต้องเป็นภาระให้กับสังคมส่วนรวม

อย่างไรก็ตาม ปัญหาความจำเป็นทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุที่ต้องพึ่งพาบุตรหรือสังคมนั้นได้มีการพิจารณาในระดับนโยบายของประเทศด้วยแล้ว ดังจะเห็นได้จากนโยบายในเรื่องการจัดรัฐสวัสดิการให้แก่ผู้ด้อยโอกาส ซึ่งได้มีการทบทวนถึงลักษณะครอบครัวไทยว่า ที่คนไทยอยู่ร่วมกันหลายชั่วอายุคนนั้น เริ่มเสื่อมสลายกลายเป็นครอบครัวเดี่ยวในหลายลักษณะ การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างครอบครัว ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว ทำให้ขาดความสมดุลระหว่างการพัฒนาทางเศรษฐกิจและการพัฒนาทางด้านจิตใจ คุณธรรมและศีลธรรม อันจะส่งผลกระทบต่อความสงบสุขในสังคมมากยิ่งขึ้นในอนาคต จึงมีความจำเป็นที่รัฐจะต้องเข้ามา

ดำเนินการทางด้านการศึกษาและหาทางช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสในกลุ่มต่างๆ ซึ่งรวมทั้งผู้สูงอายุให้สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ด้วย

ปัญหาความจำเป็นของผู้สูงอายุในการพึ่งพาบุตรทางด้านเศรษฐกิจนั้น นอกจากจะพิจารณาถึงฐานะทางเศรษฐกิจของประชากรเป็นลำดับแรกแล้ว ยังมีอีกหลายปัจจัยที่เป็นปัจจัยเสริม ทำให้ปัญหาส่วนนี้มีความหลากหลาย และในตัวของปัญหายังมีความสัมพันธ์กับปัญหาอื่นๆ อีกหลายประการ เช่น ปัญหาทางด้านประชากร ปัญหาทางด้านสังคมและวัฒนธรรม เป็นต้น

ในประเด็นที่มีความสัมพันธ์กับปัญหาทางประชากรนั้น จะเห็นได้ว่า แม้ประเทศไทยจะประสบความสำเร็จในการลดอัตราเพิ่มประชากร จากที่เคยสูงถึงร้อยละ 3.0-3.5 ต่อปี เมื่อปี พ.ศ. 2503-2513 (เทียนฉาย กิระพันธ์, 2534: 393) ลดลงเหลือร้อยละ 1.2 ต่อปี ในปี พ.ศ. 2537 (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2537: 1) ก็ตาม แต่อัตราเพิ่มประชากรที่ลดลงติดต่อกันในระยะ 2 ทศวรรษที่ผ่านมา หลังจากการประกาศนโยบายประชากรแห่งชาติ เมื่อปี 2513 เป็นต้นมานั้น ก็มีผลทำให้โครงสร้างทางอายุของประชากรเปลี่ยนแปลงไปค่อนข้างมาก กล่าวคือ สัดส่วนของประชากรวัยเด็ก (อายุต่ำกว่า 15 ปี) ได้ลดลงค่อนข้างรวดเร็ว จากร้อยละ 45.1 ในปี 2513 ลดลงเป็นร้อยละ 38.3 ในปี 2523 และคาดว่าในปี 2543 จะลดลงเหลือร้อยละ 27.3 ในขณะที่สัดส่วนของประชากรวัยแรงงาน (อายุ 15-59 ปี) ได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วอันเป็นผลเนื่องมาจากภาวะเจริญพันธุ์สูงในอดีต จากร้อยละ 50.0 ในปี 2513 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 56.2 ในปี 2523 และคาดว่าจะเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 65.1 ในปี 2543 สำหรับการเปลี่ยนแปลงสัดส่วนของประชากรสูงอายุ (Aged Population) (อายุ 60 ปี ขึ้นไป) จะเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 4.9 ในปี 2513 เป็นร้อยละ 5.5 ในปี 2523 และคาดว่าจะเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 7.6 ในปี 2543 (กัสสร ลิมาพันธ์, 2533: 11-12)

ตัวเลขจากการคาดประมาณประชากรของประเทศไทย 2523-2558 ซึ่งจัดทำโดย กองวางแผนทรัพยากรมนุษย์ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ระบุว่า ถ้าใช้ข้อสมมติฐานภาวะเจริญพันธุ์ระดับปานกลาง ในปี พ.ศ. 2540 จะมีผู้สูงอายุ (อายุ 60 ปี ขึ้นไป) จำนวนประมาณ 4.5 ล้านคน และในปี พ.ศ. 2549 จะเพิ่มเป็นประมาณ 5.97 ล้านคน (กองวางแผนทรัพยากรมนุษย์ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2534: 16-17)

จะเห็นได้ว่า ถ้านำปัญหาโครงสร้างทางอายุของประชากรในประเทศมาพิจารณาควบคู่กับปัญหาความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรก็จะมีข้อสงสัยเกิดว่า หากสังคมยังไม่สามารถแก้ปัญหาความเดือดร้อนของผู้สูงอายุในเวลานี้ได้เป็นอย่างดี เป็นรูปธรรมแล้ว ญั้หากก็จะยิ่งทวีความรุนแรงขึ้นเนื่องด้วยจะมีการเพิ่มขึ้นของประชากรในกลุ่มนี้มากขึ้นตามลำดับ

สำหรับปัญหาที่มีความสัมพันธ์กับความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรในทางอ้อมอีกประการหนึ่งคือ ปัญหาความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างและลักษณะของครอบครัวอันเนื่องมาจากสาเหตุหลายประการ ซึ่งรวมทั้งการที่มีการลดขนาดครอบครัวตามนโยบายลดอัตราเพิ่มประชากรซึ่งประเทศไทยก็ประสบผลสำเร็จในเรื่องนี้เป็นอย่างดี

ผลจากการที่คนมีขนาดครอบครัวเล็กลง และปัญหาทางเศรษฐกิจที่ไม่เอื้ออำนวยให้สามารถเลี้ยงดูบุคคลอื่นได้ ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างและลักษณะของครอบครัวเกิดขึ้น โดยเฉพาะที่แลเห็นเด่นชัดคือ ครอบครัวของประชากรที่อาศัยอยู่ในเขตเมือง และแม้แต่ในเขตชนบท แนวโน้มการเป็นครอบครัวเดี่ยวก็เห็นว่ามีแต่จะเพิ่มมากขึ้น รูปแบบของครอบครัวขยายที่เคยพบในสังคมเกษตรกรรมเปลี่ยนแปลงไปเป็นลักษณะครอบครัวเดี่ยว ประกอบด้วยพ่อแม่และลูกมากขึ้น มีการแยกครอบครัวออกไปอยู่ตามลำพัง ความห่างเหินระหว่างญาติพี่น้องมีมากขึ้น วิถีชีวิตความเป็นอยู่จึงเป็นลักษณะต่างคนต่างอยู่ การช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันก็ลดน้อยลงไป พ่อแม่เมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุมักถูกทอดทิ้งให้อยู่ตามลำพัง แทนที่จะได้รับการอุปการะเลี้ยงดูจากลูกหลาน (พิทยา สายหู, 2524: 97-98 และนิภา ส. ตุมรสุนทร, 2533: 2)

ในสังคมเมืองหรือสังคมอุตสาหกรรมนั้น ลักษณะของครอบครัวเดี่ยวจะเป็นลักษณะครอบครัวที่มีความสอดคล้องกับสภาพทั้งทางเศรษฐกิจและทางสังคม ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุผลที่การดำรงชีพของคนในสังคมอุตสาหกรรมนั้นขึ้นอยู่กับขนาดของรายได้และการใช้จ่ายเพื่อการอุปโภคและบริโภค ซึ่งมีข้อจำกัดและเงื่อนไขนาาประการ ความยากลำบากในการหาเลี้ยงชีพจะเป็นเหตุผลและข้อจำกัดในการเลี้ยงบุคคลอื่น แม้ว่าบุคคลนั้นจะเป็นบุตรก็ตาม ในประเทศที่พัฒนาแล้วจึงมักจะแก้ปัญหาตรงจุดนี้ด้วยการจัดให้มีการประกันสังคม เพื่อให้ประชากรเกิดความมั่นใจในการดำรงชีพเมื่อถึงวัยที่ไม่สามารถจะประกอบการทำงานได้ แต่สำหรับประเทศไทยนั้น บิดามารดาโดยเฉพาะในกลุ่มคนยากจน เป็นเกษตรกรและผู้ใช้แรงงานยังเป็นปัญหาของสังคมอยู่ว่าจะมีการเตรียมความพร้อมในเรื่องนี้อย่างไร ยังคงมีความคิดที่จะต้องพึ่งพาอาศัยบุตรอยู่ไม่น้อยเพียงใด และปัจจัยที่เป็น

ตัวกำหนดความต้องการที่มีอะไรบ้าง ซึ่งเป็นเรื่องที่ควรจะได้รับการศึกษาวิเคราะห์อย่างจริงจัง ประเด็นที่มีความสัมพันธ์กับปัญหาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของครอบครัวที่น่าสนใจ อีกประเด็นหนึ่งก็คือ ปัญหาความเป็นเมืองและความเป็นอุตสาหกรรม ซึ่งประเทศไทยมีแนวโน้ม อย่างเห็นได้ชัดว่าจะมีการเติบโตของความ เป็นเมืองและความเป็นอุตสาหกรรมสูงขึ้นด้วยข้อเท็จจริง ทางด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม

สถิติทะเบียนราษฎร กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ได้บันทึกไว้ว่า เมื่อปี พ.ศ. 2515 ประเทศมีประชากรในเขตเทศบาลจำนวนประมาณ 62 ล้านคน พ.ศ.2520 เพิ่มขึ้น เป็นประมาณ 7.5 ล้านคน พ.ศ.2525 เพิ่มขึ้นอีกเป็นประมาณ 8.9 ล้านคน พ.ศ.2530 ประชากร ในเขตเทศบาลเพิ่มขึ้นเป็น 9.6 ล้านคน และในปี พ.ศ.2535 สํารวจพบว่า มีประชากรในเขต เทศบาลมีจำนวนถึงประมาณ 10.2 ล้านคน (วิไล วงศ์สีบชาติ, ดาราวรรณ เจริญเพิ่มพูน และ มยุรี นกยูงทอง, 2536: 35, 65, 95, 125, 155) จำนวนประชากรเมืองที่เพิ่มขึ้นนี้เป็นสิ่ง บ่งบอกถึงความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของสังคม จากเดิมที่เป็นสังคมเกษตรเข้ามาอยู่ในสังคม อุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น และเมื่อพิจารณาถึงความจริงในข้อนี้กับเนื้อหาของความเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรม ทางสังคมของประชาชนคนไทย ก็น่าจะมีเหตุผลสนับสนุนได้ว่า ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก ในครัวเรือนหรือในครอบครัวก็น่าจะมีความเปลี่ยนแปลงไปด้วย และปัญหาการพึ่งพาอาศัยบุตรทาง เศรษฐกิจของบิดามารดาที่อยู่ในวัยสูงอายุ ก็คงจะต้องเป็นปัญหาหนึ่งในบรรดาปัญหาสังคมที่ตามมา จากการเปลี่ยนแปลงนี้ (ประเสริฐ เยี่ยมกลิ่นพุ่ม, 2531: 182 ; ดิเรก พงศ์มพันธ์, 2534: 1-2 และกัสสร ลิมาหนท์, 2534: ณ)

กล่าวโดยสรุป ปัญหาที่ผู้สูงอายุจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยบุตรในทางเศรษฐกิจนั้นมีเหตุผล ประการสำคัญก็คือ ความยากจนทำให้ไม่มีเงินออมพอที่จะนำไปใช้จ่ายเลี้ยงชีพในยามที่ไม่สามารถ ทำมาหากินได้เพราะเข้าสู่วัยชราภาพ มีผลงานการวิจัยของศิริวรรณ ศิริบุญ และมาลินี วงษ์สิทธิ์ เกี่ยวกับเรื่องบทบาททางเศรษฐกิจของผู้สูงอายุ แสดงให้เห็นว่า ผู้สูงอายุในกรุงเทพมหานคร ส่วนใหญ่เป็นผู้พึ่งพาบุตรหลานหรือคนหนุ่มสาวที่เป็นสมาชิกของครอบครัวทางด้านเศรษฐกิจ แต่อย่างไรก็ตาม เกือบครึ่งหนึ่งของผู้สูงอายุที่ตกเป็นตัวอย่างกลุ่มนี้ก็ยังคงมีการแบ่งเบาภาระทาง การเงินของครัวเรือนอยู่บ้างเหมือนกัน (ศิริวรรณ ศิริบุญ และมาลินี วงษ์สิทธิ์, 2535: 16)

ปัญหาความยากจนหรือรัฐบาลกำลังแก้ไขด้วยการเร่งพัฒนาระบบเศรษฐกิจ และมีแนวโน้มว่าจะเพิ่มการพัฒนาในรูปของระบบเศรษฐกิจอุตสาหกรรมให้มากยิ่งขึ้น เมื่อมีการพัฒนาอุตสาหกรรมมากขึ้น ระบบโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมที่อยู่ดั้งเดิมก็จะเปลี่ยนแปลงไป สถาบันครอบครัวก็จะเปลี่ยนแปลงทั้งโครงสร้างและแบบอย่างการประพฤติปฏิบัติ เมื่อเป็นเช่นนี้ประชากรของประเทศที่จะต้องเข้ามาอยู่ในระบบสังคมอุตสาหกรรมหรือสังคมเมืองก็ต้องมีการปรับเปลี่ยนแนวทางดำรงชีพและทัศนคติเพื่อมิให้เกิดปัญหาเดือดร้อนแก่การดำเนินชีวิตในภายหลัง รัฐบาลก็ต้องมีส่วนในการแก้ปัญหาคความยากจน และให้หลักประกันทางสังคมแก่ผู้สูงอายุเพื่อความเป็นธรรมในสังคม ในขณะที่เดียวกันผู้ที่จะย่างเข้าวัยสูงอายุก็ควรจะต้องมีการเตรียมตัวที่จะเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นด้วย

ด้วยตระหนักถึงปัญหาในประเด็นนี้ ผู้วิจัยจึงมีความคิดที่จะศึกษาวิเคราะห์ความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรของหัวหน้าครัวเรือนในชุมชนบางกะเจ้า ทั้งนี้เพื่อจะสำรวจว่ามีปัจจัยอะไรบ้างที่ยังคงมีความสัมพันธ์หรือมีอิทธิพลต่อปัญหาความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรของบุคคลเหล่านั้น

เหตุที่ผู้วิจัยได้เลือกใช้ข้อมูลของชุมชนบางกะเจ้านั้น ก็เนื่องด้วยสถาบันประชากรศาสตร์และสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้เคยทำการสำรวจข้อมูลทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนนี้ไว้เมื่อ พ. ศ. 2532 ในแบบสอบถามของโครงการนี้มีส่วนที่ได้ถามความคิดเห็นของหัวหน้าครัวเรือนเกี่ยวกับการหวังพึ่งพาบุตรในทางการเงินและเหตุผลที่ตองพึ่งพานั้นด้วย นอกจากนี้แบบสอบถามยังมีการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม และประชากรของหัวหน้าครัวเรือนไว้หลายประการ พอที่จะนำมาพิจารณาหาความสัมพันธ์กับความคิดที่จะพึ่งพาบุตรของหัวหน้าครัวเรือนแต่ละท่านได้ ประการสำคัญก็คือ ผู้วิจัยสามารถทำวิจัยโดยวิธีจับกลุ่มสนทนาในประเด็นปัญหาที่เพิ่มเติมได้ เพื่อเป็นการหาแนวคิดที่แท้จริงของประชากรในชุมชนสนับสนุนความถูกต้องในการวิเคราะห์จากการใช้ข้อมูลสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือนแต่ละท่านอีกด้วย

เหตุผลที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ชุมชนนี้เป็นชุมชนที่พัฒนามาจากชุมชนเกษตร จากการสำรวจของสถาบันประชากรศาสตร์ และสถาบันวิจัยสังคม เมื่อ พ. ศ. 2533 พบว่า วิถีชีวิตของประชาชนยังมีรูปแบบกึ่งชนบทกึ่งเมือง

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรของหัวหน้าครัวเรือนในชุมชนบางกะเจ้าว่า ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และประชากรของประเทศไทยดังกล่าว หัวหน้าครัวเรือนเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุมีความจำเป็นต้องได้รับการเลี้ยงดูอุปการะจากบุตรหรือไม่ อย่างไร และปัจจัยที่เกี่ยวข้องนั้นมีอะไรบ้าง และมีความสำคัญมากน้อยเพียงไร ผู้วิจัยคาดว่างานวิจัยในเรื่องนี้จะเป็นประโยชน์สำหรับรัฐในการกำหนดนโยบายและมาตรการเกี่ยวกับผู้สูงอายุและการประกันสังคมของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานวิจัยเกี่ยวกับผู้สูงอายุนี้ เคยมีผู้ทำไว้ในแนวคิดต่างๆ เช่น แนวคิดของคนหนุ่มสาว หรือรูปแบบความต้องการของท่านผู้สูงอายุในกรณีที่ท่านได้เข้าสู่ภาวะนั้นแล้ว งานศึกษาวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาความจำเป็นที่คาดหมายไว้ในอนาคตของบุคคลที่จะต้องเป็นผู้สูงอายุในวันข้างหน้า จึงเห็นว่าเป็นเรื่องที่ควรมีการศึกษาวิเคราะห์เพื่อพัฒนาข้อมูลในประเด็นปัญหาของผู้สูงอายุในสังคมไทยด้วยเช่นกัน

แนวคิดเชิงทฤษฎี

จากสถานการณ์ปัญหาความยากจนของประชากร ประกอบกับระบบการประกันสังคมในประเทศไทยมีไม่เพียงพอกับประชากรในทุกสาขาอาชีพ น่าจะทำให้ทัศนะและแนวความคิดเกี่ยวกับคุณค่าของบุตรของประชากรยังคงเป็นไปในลักษณะที่เป็นความหวังความต้องการได้ประโยชน์ และการได้รับการตอบแทนในภายภาคหน้า แต่ทั้งนี้ก็น่าจะมีความก้าวหน้าในทางความคิดที่จะพึ่งตัวเอง และไม่หวังให้บุตรจะต้องมาเป็นผู้เลี้ยงดู แม้จะอย่างก้าวเข้าสู่วัยชราก็ตาม และผู้ที่มีความคิดก้าวหน้า เช่นนี้ก็น่าจะต้องเป็นผู้ที่มียศสมบัติทางเศรษฐกิจและสังคมที่ได้เปรียบกว่าผู้อื่น เช่น เป็นผู้ที่มีตำแหน่งหน้าที่การงานสูง มีการศึกษาดี หรือมีรายได้ที่ดีกว่า เป็นต้น สำหรับผู้ที่ยังคงมีความมุ่งหวังในการตอบแทนของบุตรนั้น ก็มีทฤษฎีที่อธิบายแนวคิดของประชากรกลุ่มนี้ไว้ต่างๆ เช่น แนวคิดในเรื่องคุณค่าของบุตร และแนวคิดที่สำคัญที่นักประชากรศาสตร์มักจะนำมาอ้างอิงเสมอได้แก่ แนวคิดเชิงทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ และแนวคิดเชิงทฤษฎีทางจิตวิทยา สังคม ซึ่งแนวคิดทั้งสองมีสาระสำคัญดังนี้

1. แนวคิดเชิงทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์

นักเศรษฐศาสตร์ประชากรนำทฤษฎีจุลเศรษฐศาสตร์ (Microeconomic Theory) มาวิเคราะห์ภาวะเจริญพันธุ์โดยประยุกต์ทฤษฎีอรรถประโยชน์ (Theory of Utility) เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างบุตรแต่ละคนกับสินค้าบริโภคแต่ละชนิด กล่าวคือการมีบุตรแต่ละคนย่อมนำมาซึ่งความพอใจ ชื่นชมยินดี และเป็นรายได้ (ทั้งที่เป็นตัวเงินและที่ไม่เป็นตัวเงิน) แก่บิดามารดา และบุตรแต่ละคนนั้นเมื่อเกิดจะนำมาซึ่งอรรถประโยชน์แก่ครอบครัว (เทียนฉาย กิระพันธ์, 2526: 175)

แนวความคิดพื้นฐานทฤษฎีจุลเศรษฐศาสตร์ที่ใช้วิเคราะห์การเจริญพันธุ์นั้น แนวคิดของ Leibenstein (1957: 159-165) นับว่าเป็นบุคคลแรกๆ ที่ประยุกต์ทฤษฎีจุลเศรษฐศาสตร์มาอธิบายพฤติกรรมทางด้านอุปสงค์ต่อบุตร โดยให้แนวคิดว่าการตัดสินใจมีบุตรแต่ละคนจึงเท่ากับบิดามารดาตัดสินใจบริโภคสินค้าชนิดหนึ่งเพื่อหวังจะได้รับอรรถประโยชน์จำนวนหนึ่งเป็นการตอบแทนจากการเลือกบริโภคสินค้านั้น และเป็นการตอบสนองความต้องการของตนด้วย อรรถประโยชน์ที่บิดามารดาคาดหวังจะได้รับจากการมีบุตร อาจแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

1) อรรถประโยชน์ที่จะได้รับจากบุตรในฐานะสินค้าบริโภค (Consumptive Utility) หมายถึง ความพอใจ ชื่นชมยินดี ที่บิดามารดาได้รับสิ่งหนึ่งมาสนองความต้องการของตน

2) อรรถประโยชน์ที่ได้รับจากบุตรเป็นที่มาของความมั่นคงและหลักประกันในชีวิตครอบครัว (Utility as a Source of Security) หมายถึง การมีบุตรย่อมเป็นหลักประกันว่าบิดามารดาจะมีความมั่นคงในชีวิตยามชรา บุตรจะเป็นผู้เลี้ยงดูและให้การสนับสนุนทางการเงินแก่บิดามารดาในอนาคต

3) อรรถประโยชน์ที่จะได้รับจากบุตรในฐานะที่เป็นหน่วยผลิตของครอบครัว (Utility as a Productive agent) หมายถึง ความคาดหวังว่าบุตรแต่ละคนจะเป็นแรงงานในการผลิตหน่วยหนึ่งของครอบครัว

Becker (1960: 209-231) นักเศรษฐศาสตร์ประชากรอีกผู้หนึ่งที่นำทฤษฎีจุลเศรษฐศาสตร์วิเคราะห์การเจริญพันธุ์ ซึ่ง Becker ให้แนวคิดเกี่ยวกับบุตรไว้บางประการในทำนองเดียวกับแนวคิดของ Leibenstein แต่เพิ่มเติมว่าถ้าถือว่าบุตรเป็นสินค้าบริโภคอย่างหนึ่งแล้ว

อายุของสินค้า (บุตร) จะยาวกว่าสินค้าบริโภคอื่น (อายุเฉลี่ย) ซึ่งจะให้ความพอใจและ
 อรรถประโยชน์แก่บิดามารดา (ผู้บริโภค) ในระยะยาว Becker จึงจัดว่าบุตรคือสินค้าบริโภค
 ประเภทถาวร ซึ่งบุตรจะให้อรรถประโยชน์แก่ผู้บริโภคนั้นทำนองเดียวกับสินค้าบริโภคถาวรอื่น ๆ
 จึงอาจเปรียบเทียบอรรถประโยชน์ที่พึงได้รับจากบุตรได้ โดยเปรียบเทียบกับอรรถประโยชน์ที่
 ผู้บริโภคอื่นๆ (บิดามารดา) พึงได้รับจากสินค้าบริโภคถาวรอื่นๆ เช่นกัน

Mueller (1972: 174-182) กล่าวถึงการมีบุตรนั้นก่อให้เกิดประโยชน์ตอบแทน
 แก่บิดามารดาคือ บุตรจะช่วยเหลือทางการเงินแก่บิดามารดาเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ และบุตรจะเป็น
 หลักประกันของครอบครัว

สรุปว่า ในแนวคิดทางทฤษฎีเชิงเศรษฐศาสตร์ให้ความสนใจในประเด็นสำคัญคือ
 การที่บิดามารดาตัดสินใจมีบุตรก็เพราะหวังในคุณค่าของบุตร (Value of children) ด้าน
 เศรษฐกิจในด้านความช่วยเหลือทางการเงินเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ ซึ่งจะแตกต่างกันออกไปตาม
 ลักษณะทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของบิดามารดาเป็นสำคัญ (Inkels and Smith, 1974
 quoted in De Vos, 1984: 14)

2. แนวคิดเชิงทฤษฎีทางจิตวิทยาสังคม

แนวคิดเชิงทฤษฎีทางจิตวิทยาสังคมเกี่ยวกับคุณค่าของบุตรนั้น Hoffman and
 Hoffman (1973: 46-47) กล่าวถึงคุณค่าของบุตรในรูปของความพึงพอใจที่บิดามารดาจะได้รับ
 Hoffman and Hoffman ได้แบ่งคุณค่าของบุตรไว้ 9 ประการ คือ

- 1) การมีบุตรเป็นการบ่งบอกถึงสถานภาพความเป็นผู้ใหญ่ของบิดามารดา และ
 ความมีชื่อเสียงในสังคม
- 2) การมีบุตรทำให้บิดามารดามีความรู้สึกว่ามีผู้สืบสกุล
- 3) บิดามารดารู้สึกถึงว่าตนเองเป็นผู้มีศีลธรรม ไม่เห็นแก่ตัว และทำดีให้แก่
 สังคม
- 4) บุตรจะเป็นผู้ผูกมัดทำให้เกิดความรักแก่ครอบครัว
- 5) บุตรเป็นแรงกระตุ้นให้บิดามารดาเปลี่ยนแปลงในสิ่งแปลกๆ
- 6) บิดามารดาจะมีความรู้สึกว่าการมีบุตรทำให้ตนเองประสบความสำเร็จในชีวิต

- 7) บุตรส่งเสริมให้บิดามารดามีอำนาจมีอิทธิพลต่อบุตร
- 8) การมีบุตรทำให้บิดามารดาเกิดการเปรียบเทียบหรือการแข่งขันในสังคม
- 9) การมีบุตรทำให้บิดามารดาได้รับผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจจากบุตรเมื่อบุตรโตขึ้นและเป็นที่พักผ่อนชรา

Fawcett and others (1974: 5-6) นำเอาแนวคิดของ Hoffman and Hoffman มาวิจัยเกี่ยวกับคุณค่าของบุตรและได้เสนอคุณค่าของบุตรทางบวก (Positive Values) ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

- 1) คุณค่าด้านอารมณ์ (Emotional Benefits) หมายถึง ความรู้สึกเป็นสุข ที่ได้รับความรัก ความเป็นเพื่อน และความสนุกสนาน ช่วยคลายเครียด ความเหนื่อยหน่าย และความเหงาของบิดามารดา
 - 2) คุณค่าด้านเศรษฐกิจ (Economic Benefits and Security) หมายถึง บุตรจะช่วยเหลืองานบ้านและช่วยเหลือด้านการเงินแก่บิดามารดา
 - 3) คุณค่าที่ทำให้ตนเองดีขึ้นและมีการพัฒนามากขึ้น (Self-enrichment and Development) หมายถึง บิดามารดามีความรู้สึกว่าตนเองมีความรับผิดชอบและเป็นผู้ใหญ่มากขึ้น
 - 4) คุณค่าที่บุตรสามารถเป็นตัวแทนของบิดาในสังคม (Identification with Children) หมายถึง การที่บิดามารดามีความพอใจที่ได้เห็นบุตรเจริญเติบโต มีการพัฒนามากขึ้น
 - 5) คุณค่าด้านความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับครอบครัวและการสืบสกุล (Family Cohesiveness and Continuity) หมายถึง บุตรเป็นสิ่งผูกพันสามภรรยาไว้ด้วยกัน ซึ่งจะช่วยให้ชีวิตการแต่งงานและครอบครัวสมบูรณ์ขึ้น นอกจากนี้บุตรยังเป็นผู้สืบสกุลต่อไปภายหน้า
- โดยสรุปแล้ว แนวคิดเชิงทฤษฎีทางจิตวิทยาสังคมกล่าวถึงคุณค่าของบุตรทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และจิตใจ ตลอดจนบุตรจะเป็นที่พักอาศัยอุปการะเลี้ยงดูแก่บิดามารดาในวัยชราด้วย

จากแนวคิดเชิงทฤษฎีทั้ง 2 แนวคิด ในเรื่องคุณค่าของบุตร (Value of children) ที่ใช้เป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ทั้ง 2 แนวคิดคือ แนวคิดเชิงทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ และแนวคิดเชิงทฤษฎีจิตวิทยาสังคม กล่าวถึงคุณค่าของบุตรไว้สอดคล้องกัน โดยแนวคิดเชิงทฤษฎีเศรษฐศาสตร์

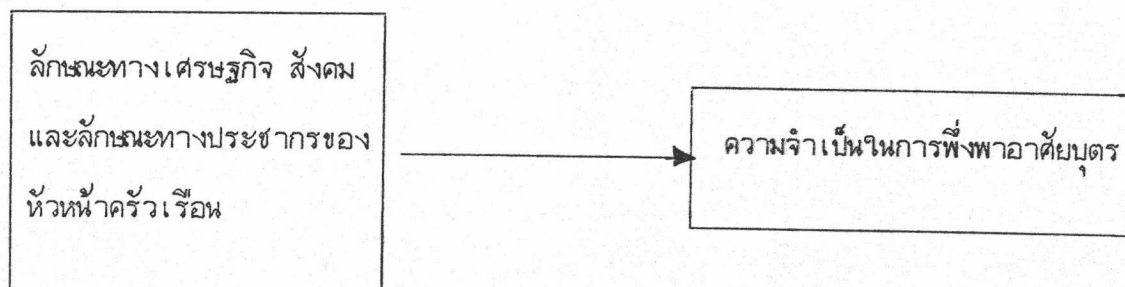
กล่าวถึงคุณค่าของบุตรไว้ว่า การมีบุตรทำให้บิดามารดาได้รับอรรถประโยชน์จากบุตรในฐานะบุตร เป็นที่มาของความมั่นคงและหลักประกันในชีวิตครอบครัว โดยการมีบุตรย่อมเป็นหลักประกันว่าบิดามารดาจะมีความมั่นคงในชีวิตยามชรา ซึ่งบุตรจะเป็นผู้ดูแลและให้การสนับสนุนด้านการเงินแก่บิดามารดาในอนาคต สำหรับแนวคิดเชิงทฤษฎีจิตวิทยาสังคมกล่าวถึงคุณค่าของบุตรว่า การมีบุตรทำให้บิดามารดาได้รับความพึงพอใจ และเมื่อบุตรโตขึ้นและบุตรจะเป็นที่พึ่งแก่บิดามารดาตอนชรา

แนวคิดเชิงทฤษฎีทั้ง 2 แนวคิดนี้ ได้นำมาประยุกต์เป็นแนวทางในการวิจัยเกี่ยวกับความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรของหัวหน้าครัวเรือนในชุมชนบางกะเจ้า โดยมีแนวคิดพื้นฐานว่าหัวหน้าครัวเรือนที่มีภูมิลำเนา เศรษฐกิจ สังคม และประชากรต่างกันย่อมมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรแตกต่างกันด้วย ซึ่งสรุปเป็นกรอบการศึกษาได้ดังนี้

กรอบแนวความคิดในการศึกษา

ตามแนวคิดเชิงทฤษฎีที่กล่าวมาแล้ว ทำให้ผู้วิจัยสนใจประเด็นที่ว่าความแตกต่างกันในภูมิลำเนา เศรษฐกิจ สังคม และประชากรจะมีความสัมพันธ์กับความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรของหัวหน้าครัวเรือนอย่างไร เพราะในช่วง 3 ทศวรรษที่ผ่านมา สภาพทาง เศรษฐกิจ สังคม และโครงสร้างทางประชากรของประเทศไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก วิธีการดำรงชีวิตของประชากรก็เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของ เศรษฐกิจ และสังคม เป็นที่ยอมรับกันว่า เศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดที่สำคัญที่ทำให้พฤติกรรมหรือธรรมเนียมปฏิบัติในสังคมเปลี่ยนแปลงไป หรือมีการละเว้นการปฏิบัติอย่างใด ๆ แม้ว่าจะเคยเป็นธรรมเนียมปฏิบัติกันมาแต่ครั้งอดีตก็ตาม นอกจากนี้ก็อาจจะมีปัจจัยทางสังคมและประชากรบางปัจจัยที่มีส่วนสัมพันธ์กับความคิดหรือเหตุผล ความจำเป็น เป็นการเฉพาะตัวที่ได้เคยมีผู้ทำการศึกษาไว้เป็นแนวทางบ้างแล้ว การศึกษาในประเด็นนี้จึงมุ่งพิสูจน์ความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะทาง เศรษฐกิจ สังคม และลักษณะทางประชากรกับความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรของหัวหน้าครัวเรือน เพื่อที่จะทราบว่ามีปัจจัยทาง เศรษฐกิจ และสังคมปัจจัยใดบ้างที่มีความสัมพันธ์กับความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตร และปัจจัยอื่นๆ มีอิทธิพลมากน้อยต่างกันอย่างไร ดังในกรอบของการศึกษาตามแผนภาพที่ 1

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวความคิดในการศึกษา

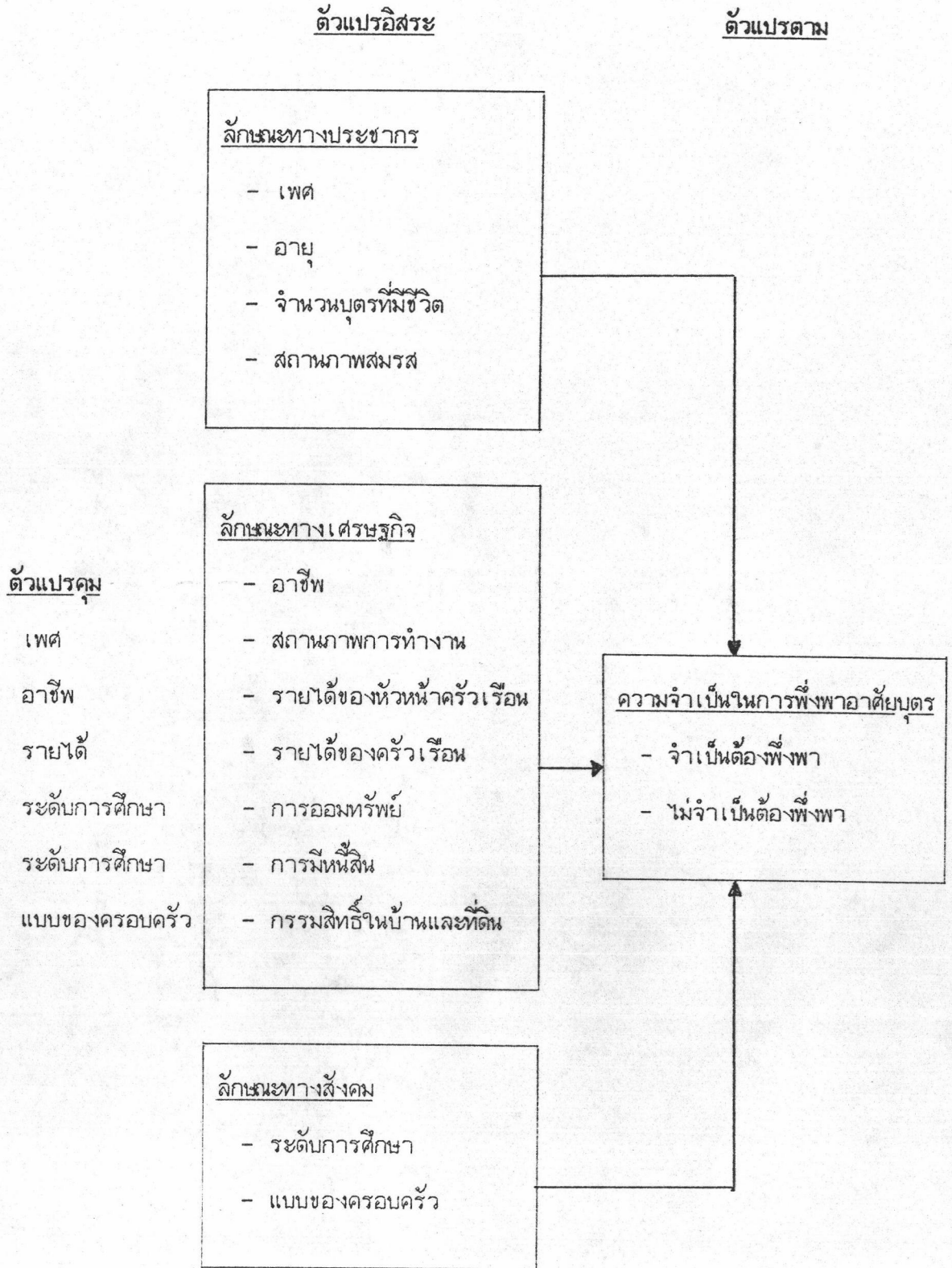
จากกรอบแนวความคิดในการศึกษาดังแผนภาพที่ 1 ผู้วิจัยนำมาสร้างเป็นกรอบแนวความคิด (Conceptual Framework) ในการศึกษาครั้งนี้ โดยแยกปัจจัยออกเป็น 3 ลักษณะดังนี้

1) ลักษณะทางประชากร ประกอบด้วยตัวแปรคือ เพศ และอายุ จำนวนบุตรทั้งหมด และสถานภาพสมรส

2) ลักษณะทางเศรษฐกิจ ประกอบด้วยตัวแปรคือ อาชีพ สถานภาพการทำงาน รายได้ของหัวหน้าครัวเรือน รายได้ของครัวเรือน การออมทรัพย์ การมีหนี้สิน และกรรมสิทธิ์ในบ้านและที่ดิน

3) ลักษณะทางสังคม ประกอบด้วยตัวแปรคือ ระดับการศึกษา และแบบของครอบครัว กับความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตร ซึ่งสรุปเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

กรอบแนวความคิด (Conceptual Framework)

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะทางเศรษฐกิจสังคม และประชากรของหัวหน้าครัวเรือนในชุมชนบางกะเจ้ากับความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตร

ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผลงานวิจัยในเรื่องความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรในประเทศไทยเท่าที่ผ่านมานั้น ส่วนใหญ่มักจะพิจารณาจากทัศนคติของมารดา งานวิจัยที่ศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างที่เป็นบิดายังมีไม่มากนัก ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่ามารดาเป็นเพศที่เคยได้รับการเลี้ยงดูจากครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ เมื่อเป็นเด็กก็ได้รับการเลี้ยงดูจากบิดามารดา เมื่อแต่งงานก็ได้รับการเลี้ยงดูจากสามี และเมื่อถึงวัยสูงอายุก็จำเป็นต้องการาริให้มีผู้ดูแล เช่น บุตร ธิดา เป็นต้น ด้วยเหตุที่ประชาชนคนไทยส่วนใหญ่มักรับการศึกษาระดับมัธยมศึกษาโดยเฉพาะในกลุ่มผู้ใช้แรงงานหรือเกษตรกร ประชากรกลุ่มนี้มักจะไม่มียกยอ ไม่มีเงินออม ไม่มีการประกันสังคมเมื่อเข้าสู่วัยชรา ฉะนั้นเมื่อถึงวัยสูงอายุก็จะต้องตกเป็นภาระของบุตรในการเลี้ยงดูหรือรักษาพยาบาลยามที่เกิดการเจ็บป่วย

การวิจัยถึงความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรในกลุ่มตัวอย่าง หัวหน้าครัวเรือนที่อาจจะ เป็นบิดาหรือมารดาในฐานะบุพการี [พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ให้ความหมาย ของคำ "บุพการี" ไว้ว่า "บุพการี หมายถึง ผู้ทำอุปการะมาก่อน เช่น บิดา มารดา" (ราชบัณฑิตยสถาน, 2525: 476)] น่าจะมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าการวิจัยในกลุ่มตัวอย่าง อื่นๆ เพราะจะทำให้ได้ข้อมูลที่เกี่ยวกับเหตุผลเบื้องหลังความจำเป็นของบิดามารดาต่อการพึ่งพาอาศัย บุตรในทางเศรษฐกิจเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ และไม่สามารถประกอบการทำงานอาชีพเลี้ยงตัวเองได้

ในการทบทวนผลงานวิจัยที่มีข้อสรุปถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัย บุตรนั้น ได้จำแนกไว้เป็น 3 ประเด็น อันได้แก่ ลักษณะทางประชากร ลักษณะทางเศรษฐกิจ และ ลักษณะทางสังคม ปัจจัยแต่ละปัจจัยนั้นได้เคยมีผู้ศึกษาไว้แล้วว่าเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลอยู่เบื้องหลัง ความจำเป็นของบิดามารดาในการที่ต้องพึ่งพาอาศัยบุตรทางด้านเศรษฐกิจ และผู้วิจัยจะได้ นำ ข้อค้นพบเหล่านี้มาเป็นพื้นฐานในการตั้งสมมติฐานสำหรับการวิจัยครั้งนี้

เพื่อเป็นการกำหนดประเด็นในการทบทวนเอกสารให้เด่นชัด จึงได้สรุปแนวทางการ ทบทวนเอกสารใน 2 ประเด็นด้วยกันดังนี้

1. ความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตร
2. ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตร

1. ความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตร

ปัญหาเรื่องผู้สูงอายุเริ่มจะมีผลต่อประเทศในโลกร่วมสามเมื่อไม่นานมานี้เอง ประเทศไทยก็เช่นกัน ความเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของสังคมส่งผลกระทบต่อผู้สูงอายุโดยเฉพาะในเรื่องการอุปการะเลี้ยงดู สังคมไทยในภาคชนบทนั้นบิดามารดาจะได้รับการเลี้ยงดูตอบแทนจากบุตรลักษณะเหล่านี้เกิดขึ้นในกลุ่มคนที่ทำงานนอกภาคอุตสาหกรรม แต่สำหรับในภาคอุตสาหกรรมนั้นมีความอึดอัดขัดสนในการที่บุตรจะต้องให้การดูแลเลี้ยงบิดามารดาเป็นอันมาก (Anthony Pramualratana, 1992: 5)

อย่างไรก็ตาม เมื่อบิดามารดาแก่ชราลงไปและไม่สามารถเลี้ยงดูตนเองได้ แม้สถานการณ์ทางการเงินจะบีบคั้นและมีความขัดสนอย่างใดก็ตาม บิดามารดาก็ไม่มีทางเลือกอื่นนอกจากหวังความช่วยเหลือจากบุตร เป็นที่น่าสังเกตว่าสังคมไทยที่ไม่เคยมีการบังคับไว้ว่า บุตรจะต้องเป็นผู้ดูแลอุปการะบิดามารดา แต่ประชาชนชาวไทยส่วนมากก็จะถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องกระทำเช่นนั้น และด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้ผู้สูงอายุส่วนหนึ่งซึ่งแม้จะมีทรัพย์สินพอที่จะยังชีพไปได้ตลอดอายุขัยได้พากันยกทรัพย์สินที่มีอยู่ให้กับบุตรไปจนหมด และขอให้บุตรได้เป็นผู้จัดการทรัพย์สินและเลี้ยงดูตนไปจนสิ้นอายุขัย

มีแนวความคิดในทางสมัยใหม่เกิดขึ้นในระยะหลังว่า เมื่อข้อเท็จจริงมีว่าครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมที่สำคัญที่สุด เป็นหน่วยสังคมที่ใกล้ชิดชีวิตมนุษย์มากที่สุด ครอบครัวเป็นหน่วยทางชีววิทยา หน่วยทางเศรษฐกิจ หน่วยการศึกษา และหน่วยสุขภาพจิต (ประเวศ วะสี, 2534: 3) หากครอบครัวมีเศรษฐกิจที่พึ่งตนเองได้ มีความรู้ เลี้ยงลูกเป็น มีความอบอุ่นเป็นที่พึ่งของกันและกันได้ ระหว่างสมาชิกแต่ละรุ่นในครอบครัว บิดามารดาเมื่อแก่เฒ่าลงก็สามารถพึ่งตนเองได้ และจะมีบุตรเป็นที่พึ่งอีกทางหนึ่งด้วย ในทางตรงกันข้าม ครอบครัวที่มีเศรษฐกิจพึ่งตนเองไม่ได้ เมื่อบิดามารดาแก่เฒ่าลงก็จะประสบปัญหาที่พึ่งตนเองไม่ได้ ก็มีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรมากกว่าบิดามารดาที่อยู่ในครอบครัวที่มีเศรษฐกิจพึ่งตนเองได้

ในสังคมของชาวเอเชียส่วนใหญ่ เมื่อบิดามารดาเข้าสู่วัยสูงอายุและไม่สามารถเลี้ยงตนเองได้ บุตรคือผู้ที่บิดามารดาประสงค์จะพึ่งพา ในประเทศที่ยังขาดระบบการให้เบี้ยบำนาญ การประกันสังคม และระบบการประกันต่างๆ ที่มีประสิทธิภาพแก่ผู้สูงอายุ ทั้งในภาครัฐและเอกชน อย่างเช่นประเทศไทยนั้น เมื่อบิดามารดาเข้าสู่วัยสูงอายุจึงใฝ่หาการสนับสนุนความช่วยเหลือทางการเงินจากสมาชิกในครอบครัวโดยเฉพาบุตรของตน (Arnold and Chintana Pejaranonda, 1977: 2 และจอห์น โนเดล, อภิชาติ จำรัสฤทธิ์รงค์ และนิพนธ์ เทพวัลย์, 2530: 144)

ผลงานวิจัยของสุนันทา สุวรรณโณดม และคณะอื่นๆ (2525: 68-70, 2526: 67-69 และ 2530: 54-58) ศึกษาลักษณะทางประชากรและการใช้พื้นที่ในเขตชานกรุงเทมหานครเมื่อปี 2525, 2526 และ 2530 ได้ถกถึงทัศนคติของหัวหน้าครัวเรือนเกี่ยวกับความต้องการพึ่งพาอาศัยบุตรเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ พบว่ามีหัวหน้าครัวเรือนที่ตอบว่า ต้องการพึ่งพาอาศัยบุตรถึงร้อยละ 50.5, 41.6 และร้อยละ 46.1 ตามลำดับในช่วงปีดังกล่าว เมื่อถกถึงเหตุผลในการพึ่งพาอาศัยบุตรพบว่า เหตุผลที่ต้องการพึ่งพาอาศัยบุตรนั้นเป็นเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจคือ ไม้ที่พืงอื่นและเลี้ยงตัวเองไม่ได้ สูงถึงร้อยละ 79.9, 70.5 และร้อยละ 73.2 ตามลำดับ นั้นย่อมหมายความว่าความจำเป็นทางเศรษฐกิจทำให้เขาต้องพึ่งพาอาศัยบุตร

ผลงานวิจัยของ Arnold and Fawcett (1975: 6-16) ศึกษาคุณค่าของบุตรในฮาวาย สหรัฐอเมริกา พบว่าความช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจที่บิดามารดาจะได้รับจากบุตรนั้นมีความสำคัญในลักษณะของการให้ความช่วยเหลือทางการเงินแก่บิดามารดาเมื่อบิดามารดาเข้าสู่วัยสูงอายุ และพบว่าบิดามารดาในเขตชนบทมีความต้องการความช่วยเหลือทางการเงินมากกว่าบิดามารดาในเขตเมือง Wu (1977: 21) ศึกษาคุณค่าบุตรในไต้หวัน พบในทำนองเดียวกันคือบิดามารดาในเขตชนบทมีความต้องการที่จะให้บุตรช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจมากกว่าบิดามารดาในเขตเมือง

สำหรับในประเทศไทยนั้น Peerasit Kamnuansilpa (1981: 56-61)

ศึกษาความคิดเห็นของสตรีไทยเกี่ยวกับการมีบุตรพบว่า สตรีไทยส่วนใหญ่ต้องการจะได้รับผลตอบแทนทางด้านเศรษฐกิจจากบุตรในด้านความช่วยเหลือทางการเงินแก่ครอบครัว และให้บุตรเป็นผู้ดูแลยามเข้าสู่วัยสูงอายุ ซึ่งเนาวรัตน์ พลายน้อย และศุภวัลย์ พลายน้อย (2525: 69) และสุภัทรา เพชรหมื่น (2526: 57-59) พบว่า บุตรคือผู้ที่จะให้ความช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจแก่มารดา

เมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ นายแพทย์บรรลุ ศิริพานิช ศึกษาพบว่า ร้อยละ 58 ของผู้สูงอายุซึ่งอาศัยอยู่ในจังหวัดต่างๆ รวม 18 จังหวัด ต้องพึ่งพาอาศัยและได้รับการดูแลเลี้ยงดูจากสมาชิกในครอบครัว อันได้แก่ คู่สมรส บุตร และญาติ เป็นต้น (บรรลุ ศิริพานิช, 2525) นอกจากนี้ แวนทิพย์ น. สุพรรณ ก็พบว่าผู้สูงอายุร้อยละ 49 จากจำนวนตัวอย่าง 436 คน ไม่มีรายได้ของตัวเอง ต้องพึ่งรายได้จากคนในครอบครัว (แวนทิพย์ น. สุพรรณ, 2518) และนิตา ชูโต ก็พบว่าร้อยละ 58 ของผู้สูงอายุที่ตกเป็นตัวอย่าง 1,000 คน ได้รับเงินเป็นค่าใช้จ่ายจากบุตร (นิตา ชูโต, 2525) ศิริวรรณ ศิริบุญ และมาลินี วงษ์สิทธิ์, 2535: 33 พบว่า ผู้สูงอายุร้อยละ 80.8 จากตัวอย่าง 421 ราย มีความต้องการได้รับการดูแลส่งเสียจากบุตร

ผลการศึกษาวิจัยข้างต้น พอที่จะสรุปได้ว่าบิดามารดาเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุแล้ว และไม่มีความสามารถที่จะหาเลี้ยงตนเองได้ มีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรในด้านการเงิน เพราะเมื่ออายุมากขึ้นความสามารถในการทำงานก็จะลดลง รายได้จากการทำงานประจำก็ลดลงด้วยเช่นกัน เพราะฉะนั้นบุตรจึงเป็นแหล่งเศรษฐกิจที่จำเป็นของบิดามารดาที่ต้องตกอยู่ในฐานะเช่นนั้น เมื่อไม่มีพึ่งอันใดจะอาศัยได้

2. ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตร

1) ปัจจัยทางประชากร

1.1 เพศ

ในสมัยโบราณบทบาทของผู้หญิงถูกกำหนดให้อยู่ในข้อจำกัดและมีสถานภาพที่ด้อยหรือต่ำกว่าผู้ชาย ผู้หญิงจึงไม่มีความสามารถทางอาชีพที่เด่นชัด ดังที่ คาร์ล มาร์ก (Karl Mark) ได้กล่าวว่า ผู้ชายเป็นผู้ที่มีความสามารถทางเศรษฐกิจสูงกว่าผู้หญิง เพราะผู้ชายเป็นผู้ดูแลหรือเป็นเจ้าของผู้หญิง (Chanya Sethaput and Bencha Yoddumnern - Attig, 1992: 80) เมื่อผู้หญิงไม่มีความสามารถทางเศรษฐกิจจึงต้องฝากชีวิตไว้กับครอบครัว คือสามีและบุตร ทั้งเมื่อยังเป็นผู้ที่อยู่ในวัยทำงานหรือเมื่อสูงอายุก็ตาม

นักปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ เช่น โซเครตีส (Socrates) เคยอธิบายถึงกรณีของผู้ชายซึ่งถือว่าตนเป็นผู้คุ้มครอง (Guardian) ว่ามีพฤติกรรมอย่างไร จึงกล่าวได้ว่าภรรยาและบุตรคือสิ่งที่เรียกว่าเป็นของกลาง ผู้หญิงจะได้รับเสื้อผ้า อาหาร แต่ไม่มีอาชีพ เพียงทำงานเบาๆ ทั้งนี้

เพราะมีข้อจำกัดในเรื่องความแข็งแรง (Gordon, 1972: 25-43)

ความต้อยกกว่าทางสภาพการทำงานหรือทางเศรษฐกิจของผู้หญิง
แม้ในสังคมไทยก็ยังคงเห็นได้ชัด เช่น ค่าจ้างแรงงานที่ต่างกันระหว่างแรงงานชายและแรงงานหญิง
โอกาสทางการศึกษาที่มีแต่เดิม บิดามารดามักจะเน้นการส่งเสริมแต่บุตรชายเป็นลำดับแรก ทำให้
ผู้หญิงมีข้อเสียเปรียบในการประกอบกรงานอาชีพ บิดามารดาในสมัยเก่ามักจะกล่าวกันว่าเมื่อ
เป็นเด็กผู้หญิงจะมึบิดามารดาหาเลี้ยง พอโตแต่งงานมีเหย้ามีเรือนก็ให้สามีหาเลี้ยง และเมื่อ
แก่แต่่าลงไปก็ให้เป็นหน้าที่ของบุตรที่จะดูแลเลี้ยงชีพและรักษาพยาบาลบิดามารดาเป็นการตอบแทน

ภาพร ชโยวรรณ (2535: 112) พบว่า เมื่อพิจารณาความแตกต่าง
ในระหว่างเพศชายและเพศหญิงของประชากรอายุ 15-44 ปี ที่ตกเป็นตัวช่วยในการวิจัย และ
เป็นผู้ที่คิดจะพึ่งพาอาศัยบุตรนั้น ปรากฏว่า ประชากรเพศชายมีร้อยละของการไม่คิดพึ่งพามากกว่า
ประชากรเพศหญิง

ความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรของผู้หญิงนั้นในข้อเท็จจริงมีข้อมูล
ยืนยันได้ว่า น่าจะมีความจำเป็นมากกว่าผู้ชาย โดยพิจารณาจากข้อมูลผลการสำรวจแรงงานในปี
พ. ศ. 2523 ซึ่งพบว่าร้อยละ 60 ของชายสูงอายุยังคงทำงานอาชีพอยู่ในขณะที่สตรีสูงอายุเพียง
ร้อยละ 33 เท่านั้นที่ยังประกอบอาชีพมีรายได้ (คณะอนุกรรมการการศึกษาวิจัยและวางแผน
ระยะยาวเกี่ยวกับผู้สูงอายุ, 2525)

นอกจากบทบาทที่ต่างกันระหว่างผู้หญิงและผู้ชายแล้ว เหตุผลอีก
ประการหนึ่งของผู้หญิงที่จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยบุตรก็คือ โดยส่วนใหญ่แล้วผู้หญิงมักจะได้ทำงาน
อาชีพนอกบ้าน จะทำงานบ้านและเลี้ยงลูก ซึ่งจะพบเห็นได้ทั่วไปในสังคมไทย (สุดสวาท ดิศโรจน์
และมาลินี วงษ์สิทธิ์, 2531: 2-3) เมื่อไม่ได้ทำงานอาชีพจึงอยู่ในฐานะต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่น
ทางด้านการเงิน ซึ่งเมธี ครองแก้ว และปรานี ทินกร (2528: 83) พบว่า หัวหน้าครัวเรือนหญิง
มีความยากจนมากกว่าหัวหน้าครัวเรือนชาย และความยากจนนี้เองจะทำให้ต้องพึ่งพาอาศัยบุตร
เมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ

งานวิจัยของ Bulatao (1975: 108-109) ศึกษาคุณค่าของบุตร
ในประเทศฟิลิปปินส์ พบว่ามารดาให้ความสำคัญกับการช่วยเหลือทางการเงินจากบุตรเมื่อเข้าสู่วัย
สูงอายุมากกว่าบิดา

Chalio Buripakdi (1977: 64) ศึกษาคุณค่าของบุตรในประเทศ
ไทยพบว่า มารดาให้ความสำคัญกับผลประโยชน์จากบุตรในด้านเศรษฐกิจมากกว่าบิดา

จากผลการศึกษาที่มีผู้ทำไว้แล้วดังที่ได้ยกมาเป็นตัวอย่างในข้างต้นนี้
สามารถพิจารณาโดยสรุปได้ว่า เมื่อเปรียบเทียบในระหว่างเพศชายและเพศหญิงในเรื่องความ
จำเป็นต้องพึ่งพาบุตรทางเศรษฐกิจ หญิงน่าจะให้ความสำคัญกับเรื่องนี้มากกว่าชาย

1.2 อายุ

ความคิดและทัศนคติของคนหนึ่งมักจะเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อม
และประสบการณ์ ซึ่งหมายรวมถึงอายุที่เพิ่มมากขึ้นด้วย ในปัญหาอย่างเดียวกันนี้ เมื่อคนอยู่ใน
วัยหนึ่งอาจคิดแบบหนึ่ง ต่อมาเมื่อมีอายุมากขึ้นความคิดนั้นอาจเปลี่ยนแปลงไป ความจริงในข้อนี้
ถ้านำมาพิจารณากับเรื่องความจำเป็นในการพึ่งพาบุตรก็คงจะพอพิจารณาได้ว่า คนที่ยังมีอายุน้อยอยู่นั้น
อาจจะมองเห็นความจำเป็นในการพึ่งพาบุตรเป็นเรื่องที่สำคัญน้อยกว่าคนที่อายุมากขึ้นไป ทั้งนี้
ก็ด้วยเหตุผลว่า เมื่ออายุมากขึ้นเท่าใดก็จะแลเห็นความเป็นไปได้ในการดำรงชีพของตนเองมากขึ้น
และถ้าเขาไม่ใช่คนที่สามารถเตรียมฐานะทางเศรษฐกิจสำหรับชีวิตตัวเองได้สำเร็จ ความจำเป็น
ในการพึ่งพาบุตรก็จะเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้

ศิริวรรณ ศิริบุญ (2535: 163-165-184) ศึกษาความเปลี่ยนแปลง
ในพฤติกรรมของคนหนุ่มสาวในวัยต่างๆ กัน เกี่ยวกับเรื่องไปเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ ที่มี
ส่วนช่วยเหลือผู้สูงอายุพบแนวโน้มว่า ยิ่งอายุของคนหนุ่มสาวมากขึ้นยิ่งจะมีความสนใจเข้าไปมี
ส่วนร่วมในกิจกรรมของผู้สูงอายุมากขึ้น แนวคิดนี้แม้จะมิได้แสดงว่าคนที่สูงอายุขึ้นจะมีความคิด
ในเรื่องความจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยบุตรมากขึ้น แต่มีความเป็นไปได้ที่จะอนุมานดูว่า คนที่อายุมากขึ้น
ย่อมจะมีความคิดที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมได้

อันึ่งในการศึกษาเรื่องเดียวกันนี้พบว่า คนหนุ่มสาววัย 15-44 ปีนั้น
เกือบร้อยละร้อยที่มึความคิดเห็นด้วกับการให้มึกลุ่มหรือชมรมเพือปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่หรือ
สถานภาพทางสังคมของผู้สูงอายุ และกว่าร้อยละ 50 ของกลุ่มเดียวกันนี้ที่เห็นว่าการช่วยเหลือ
ผู้สูงอายุควรจจะอยู่ในรูปของสวัสดิการเต็มรูป

ข้อมูลที่มีอยู่ตั้งที่พิจารณาในทางอ้อมได้ว่าประชากรรุ่นอายุ 15-44 ปีนั้น แม้จะยังคงมีการระเหินการเลี้ยงดูบิดามารดาอยู่ก็ตาม แต่ก็ยังคิดถึงสวัสดิการคนสูงอายุที่สังคมควรจะ มีให้เช่นกัน เมื่อตัวเขาเองยังมีแนวคิดเป็นเช่นนี้แล้ว หากเขาจะต้องเป็นผู้สูงอายุในวันข้างหน้า เขาก็คงจะมีแนวความคิดแปลกๆ กันออกไป แทนที่จะคิดพึ่งพาอาศัยบุตร เขาอาจจะคิดถึง การได้รับสวัสดิการจากสังคมหรือการให้ธุรกิจเอกชนเข้ามามีส่วนรับภาระอันนี้ต่อไป

อภิญญา กังสนารักษ์ (2534: 61) วิเคราะห์ไว้ว่า ความเสื่อมของร่างกายมนุษย์นั้นทำให้สมรรถภาพในการทำงานลดลง ซึ่งจะมีผลกระทบต่อรายได้ที่จะได้รับก็จะ ลดน้อยลงไปด้วยเช่นกัน เมื่อรายได้ลดลงก็จะทำให้ฐานะยากจนลง ถ้าไม่มีเงินออมเก็บไว้ และทำงานไม่ได้แล้วย่อมจะต้องจำเป็นหาคนเลี้ยงดูคือบุตรนั่นเอง

ผลงานวิจัยของเสาวภา ธีระประทีป (2526: 46-47) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคุณค่าของบุตรกับการตัดสินใจมีบุตรของสตรีไทยพบว่า สตรีที่อายุน้อย (15-24 ปี) มองเห็นความสำคัญของคุณค่าของบุตรด้านเศรษฐกิจน้อยที่สุด คือ ร้อยละ 54.9 ความสำคัญคุณค่าของบุตรด้านเศรษฐกิจจะเพิ่มขึ้นตามอายุที่มากขึ้น และคุณค่าด้านเศรษฐกิจมากที่สุด (ร้อยละ 72.1) ในกลุ่มสตรีอายุ 35-49 ปี

ภัสสร ลิมาพันธ์ (2535: 26-27) ได้อธิบายไว้ในเรื่องข้อพิจารณาทางเศรษฐกิจสำหรับการกำหนดทิศทางนโยบายสุขภาพและสวัสดิการสำหรับผู้สูงอายุในเอเชียและประเทศไทยว่า จากการศึกษาที่ประชากรรุ่นใหม่ได้รับการศึกษามากขึ้น มีสุขภาพอนามัยที่ดีขึ้น จะทำให้ประชากรที่จะกลายเป็นผู้สูงอายุในอนาคตใช้ความสามารถของตนเข้ามีส่วนร่วมในตลาดแรงงานยาวนานขึ้น แม้ถึงวัยเกษียณอายุแล้วก็ตาม ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าวนี้ ระบบการจ่ายเบี้ยบำนาญหรือแผนงานการให้บริการสวัสดิการทางสังคมต่างๆ ในอนาคตอาจจะต้องมีความแตกต่างกันออกไปมากกว่ารูปแบบที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้

ด้วยเหตุผลในข้อนี้จึงทำให้คาดคะเนได้ว่าประชากรในรุ่นอายุที่ต่ำกว่า น่าจะเป็นผู้ที่มีความจำเป็นหรือมีความตั้งใจพึ่งพาอาศัยบุตรในการดำรงชีพเมื่อสูงอายุน้อยกว่า ประชากรในรุ่นอายุที่สูงกว่า ด้วยสาเหตุที่ประชาชนจะมีการคิดถึงโอกาสที่จะได้การดูแลจากสวัสดิการสังคมมากขึ้นและในหลายลักษณะยิ่งขึ้น

แต่สำหรับประเทศไทยนั้น แม้เรื่องรัฐสวัสดิการหรือประกันสังคม จะยังไม่ครอบคลุมถึงประชากรทุกฐานทุกอาชีพก็ตาม แต่ความยากจนของครอบครัวและครัวเรือน จะเป็นปัจจัยกำหนดให้ประชากรต้องเตรียมตัวรับมือกับความเปลี่ยนแปลงและหาทางออกในเรื่องนี้ ในลักษณะต่างๆ

1.3 จำนวนบุตรมีชีวิต

ในอดีตปัญหาการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากรนั้น โดยเฉพาะ ในประเทศโลกที่ 3 นั้น มีเหตุผลอยู่หลายประการ และการที่ประชากรขบถจะมีบุตรหลายๆ คนนั้น ส่วนหนึ่งก็เพราะจะเอาบุตรเป็นหลักประกันในการดำรงชีพในวัยที่ไม่อาจประกอบการอาชีพได้ โดยเฉพาะในสังคมเกษตรกรรม กำลังแรงงานของบุตรจะช่วยเสริมสร้างความมั่นคงของเศรษฐกิจของครอบครัวหรือของครัวเรือน เมื่อครอบครัวมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ โอกาสที่บุคคลในครอบครัวจะได้รับความสุขสบายจากฐานอันสมบูรณ์ก็มีมาก บิดามารดาแม้จะแก่เฒ่าชราลงไปก็มีความหวังที่แน่นอนกว่าว่า บุตรจะมีฐานะที่มั่นคงแลเลี้ยงชีวิตของตนให้อยู่สุขสบายได้ตลอดชีวิต

มีผู้กล่าวว่าเหตุผลหนึ่งของการที่บิดามารดาตัดสินใจมีบุตรก็เพราะคาดหวังถึงคุณค่าที่จะได้รับจากบุตรทั้งทางตรงและทางอ้อม และคุณค่าเหล่านั้นแตกต่างกันไปตามความต้องการหรือความคาดหวังของตนเองภายใต้เงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจ และสภาพแวดล้อม (เสาวภา อธิประทีป, 2526: 2) การมีบุตรมากหรือน้อยสำหรับบิดามารดาแต่ละคนย่อมมีความแตกต่างกันในการตอบสนองความต้องการของตนเองในเรื่องอรรถประโยชน์ที่จะได้รับจากบุตร

Bulatao (1978: 34) ศึกษาคุณค่าของบุตรในประเทศเกาหลี อเมริกา ฟิลิปปินส์ และไทย พบว่า มารดาให้ความสำคัญเกี่ยวกับความช่วยเหลือที่ได้รับจากบุตรทางด้านเศรษฐกิจเป็นอันมาก และยังพบว่าความคาดหวังของมารดาเกี่ยวกับความช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจจากบุตรไปในทิศทางเดียวกับภาวะเจริญพันธุ์คือ มารดาที่มีจำนวนบุตรที่มากมีความคาดหวังทางด้านเศรษฐกิจจากบุตรจะสูงตามไปด้วย

ผลงานวิจัยของ Pichit Pitaktepsombati (1981: 152-156) ศึกษาปัจจัยทางสังคม ประชากร และเศรษฐกิจที่มีผลต่อภาวะเจริญพันธุ์ในประเทศไทย พบว่าสตรีที่ต้องการพึ่งพาอาศัยบุตรเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุจะมีจำนวนบุตรที่มากกว่าสตรีที่ไม่คิดจะพึ่งพาอาศัยบุตร

เสาวภา อีระประทีป (2526: 47-49) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง จำนวนบุตรที่มีชีวิตกับคุณค่าของบุตร พบว่าสตรีที่มีบุตร 0-1 คน มองเห็นความสำคัญของคุณค่าบุตร ของบุตรด้านเศรษฐกิจน้อยที่สุด (ร้อยละ 56.7) และสตรีที่มีจำนวนบุตรที่มีชีวิต 4 คนขึ้นไปจะเห็น ความสำคัญแก่คุณค่าของบุตรด้านเศรษฐกิจมากขึ้น (ร้อยละ 78.0) ซึ่งสรุปได้ว่าสตรีที่มีจำนวนบุตร ที่มีชีวิตมากคน มองเห็นคุณค่าของบุตรด้านเศรษฐกิจสูงกว่าสตรีที่มีจำนวนบุตรที่มีชีวิตน้อยคน ซึ่ง สุพัตรา เพชรหมื่น (2526: 31-32) ศึกษาถึงสิ่งจูงใจและปัจจัยที่มีผลต่อความต้องการบุตร 2 คน ก็พบผลในลักษณะเช่นเดียวกัน

สำหรับความคาดหวังของมารดาในเรื่องความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจ จากบุตรนั้น พิรัชพันธ์ วรเนติขุม (2530: 45-46) ศึกษาความคาดหวังของมารดาในเรื่องความ ช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจจากบุตร: ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างเขตชนบทและเขตเมืองไทย พบว่า จำนวนบุตรที่มีชีวิตของมารดามีอิทธิพลต่อความคาดหวังของมารดาทั้งในเขตชนบทและเขตเมืองใน เรื่องความช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจจากบุตรนั้น มารดาที่มีจำนวนบุตรที่มีชีวิตมากมีความคาดหวัง มากกว่ามารดาที่มีจำนวนบุตรที่มีชีวิตน้อยคน

Anthony Pramualratana (1992: 5-6) วิเคราะห์ไว้ว่า สังคม ชนบทในอดีตนั้นบุตรมีหน้าที่ดูแลบิดามารดาโดยไม่ต้องมีการบังคับ บุตรถือว่าเป็นหน้าที่ของตนที่จะต้อง ทำเช่นนั้น ด้วยเหตุนี้บิดามารดาที่มีบุตรจึงวางใจได้ว่าบุตรจะต้องตอบแทนบุญคุณของตนในภาคหลัง และถ้ามีบุตรหลายคน โอกาสที่จะมีความมั่นคงและหลักประกันทางเศรษฐกิจก็จะยิ่งมากขึ้น Anthony Pramualratana ยังวิเคราะห์ไว้อีกว่า เมื่อสมัยก่อนการตอบแทนบุญคุณบิดามารดาด้วยการให้ ความอุปการะเลี้ยงดูนับถือเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ แต่ภายหลังโครงสร้างสังคมในเขตชนบท เปลี่ยนแปลงไป จึงเกิดมีปัญหาที่หยิบยกกันมาพิจารณาภายหลังว่า พฤติกรรมของบุตรเช่นนี้มา แต่เดิมนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปบ้างแล้ว และคงจะมีความเปลี่ยนแปลงต่อไป ที่ไม่เคยเป็นปัญหาก็จะ กลายเป็นปัญหาต่อไปในอนาคต จึงควรที่จะมีการพิจารณาแก้ไขปัญหาลักษณะนี้ไว้เป็นการล่วงหน้า

ปัญหาเรื่องนี้จะนำมาเชื่อมโยงกับความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตร ของประชากรในยุคปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นประชากรในเขตชนบทหรือในเขตเมือง จึงเป็นที่คาดหมายว่า ประชากรที่มีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตร ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นผู้ที่มีบุตรในจำนวนที่มากกว่า และ ในประเด็นนี้ก็อาจจะพิจารณาได้เป็นสองทางว่า ผู้ที่มีบุตรมากเท่าใดก็จะต้องมีการละเลี่ย

บุตรมากยิ่งขึ้นเท่านั้น และถ้าต้องใช้จ่ายในการดูแลเลี้ยงดูบุตรมากเท่าใด โอกาสในการออมทรัพย์ไว้สำรองจ่ายในอนาคตจะมีน้อยลงหรืออาจจะประสบกับปัญหาความยากจน เมื่อตกอยู่ในภาวะเช่นนี้ก็จำเป็นอยู่เองที่จะต้องอาศัยบุตรเลี้ยงดูเมื่อถึงวัยสูงอายุ ในทางกลับกันถ้าประชากรมีลูกน้อยคน การใช้จ่ายเลี้ยงดูก็จะน้อยกว่า โอกาสที่จะเก็บออมเงินไว้ใช้จ่ายในวัยสูงอายุก็จะยิ่งมากกว่า

นักประพันธ์ชาวคิวท์หนึ่งเคยเขียนไว้ว่า "บุตรคือความสุขสดชื่นสำหรับพ่อแม่ มากกว่าที่จะคิดในเรื่องความกตัญญูรู้คุณ บุตรคือความเพลิดเพลินสุขใจของบ้านเด็กน้อยคือตุ๊กตาที่น่ารัก เป็นสมบัติล้ำค่าและเป็นความภาคภูมิใจของบ้าน" (Spiro E. Quoted in Gordon, 1972: 85) คำว่า "สมบัติ" ในที่นี้อาจจะมีความหมายได้หลายทาง เช่น เป็นของขวัญของหวงที่ควรค่าแก่การทนุถนอม หรือถ้าในสังคมเอเชีย คำว่า "สมบัติ" อาจหมายถึงขุมทรัพย์ของบิดามารดาก็เป็นได้ และคงจะเป็นด้วยแนวคิดนี้จึงทำให้สังคมชนบทในอดีตให้ความสำคัญแก่บุตรในฐานะเป็นที่พึ่งทางเศรษฐกิจของบิดามารดา และการที่เขามีบุตรหลายคน เขาก็จะมีความมั่นคงในการดำรงชีพมากขึ้น เพราะมีโอกาที่จะได้รับการเลี้ยงดูจากบุตรทุกคนหรือไม่คนใดคนหนึ่ง

สำหรับผู้ที่มบุตรน้อยนั้น นอกจากจะลงทุนให้กับบุตรไม่มากกว่าแล้ว ก็หมายถึงโอกาสการออมทรัพย์จะมีมากกว่าอีกด้วย จึงสันนิษฐานในเบื้องต้นว่าผู้ที่มีบุตรมากกว่าน่าจะมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรมากกว่าด้วย

ศิริวรรณ ศิริบุญ (2536: 135) ได้ศึกษาข้อเท็จจริงและทัศนคติเกี่ยวกับการเลี้ยงดูและการดูแลผู้สูงอายุของคนหนุ่มสาวไทยพบว่า แท้จริงแล้วคนที่ดูแลให้การเลี้ยงดูผู้สูงอายุอยู่นั้นก็คือบุตรชายหนึ่งของผู้สูงอายุเอง

1.4 สถานภาพสมรส

ความสำคัญของสถานภาพสมรสอยู่ที่ว่าบุคคลที่มีสถานภาพสมรสต่างๆ อาจจะมีผลกระทบไปถึงพฤติกรรมทางสังคมที่เราปฏิบัติต่อบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้อง จะเห็นได้ชัดว่าบุคคลที่เป็นโสด หม้าย หย่าร้าง ย่อมไม่มีคนใกล้ชิดที่จะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเรื่องต่างๆ หรือพึ่งพาอาศัยกันในเรื่อง (พิรสิทธิ์ คำานวนศิลป์, สนิหิ กมลหาวิณ และประเสริฐ รักไทยดี, 2523: 88) สุวรรณี พลัฒพลาทอง (2522: 117-118) ศึกษาความสัมพันธ์และภาพพจน์เกี่ยวกับตนเองของคนชราในกรุงเทพมหานคร พบว่า ผู้สูงอายุที่อยู่กับคู่สมรสมองเห็นคุณค่าของตนเองมากกว่าผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสอื่นๆ (โสด หม้าย หย่าร้าง หรือแยกกันอยู่) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า

การอยู่ด้วยกันของคู่สมรสนั้นมีผลกระทบต่อความรู้สึกคิด ความคาดหวังในเรื่องต่างๆ ที่แตกต่างกับผู้ที่ไม่มีคู่สมรส การมีคู่สมรสหรือไม่มี เมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุจะมีผลกระทบต่อภาวะทางจิตใจและเศรษฐกิจ (นภาพร ชัยวรรณ, จอห์น โนเดล และศิริวรรณ ศิริบุญ, 2534: 20-21) ตลอดจนความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรในด้านการเงินที่แตกต่างกันด้วยเช่นกัน

ผลงานวิจัยของนรินทร์ เชื้อโชติ (2530: 52) ศึกษาความคาดหวังของสตรีไทยเกี่ยวกับการพึ่งพาอาศัยบุตร พบว่า สตรีในเขตเมืองที่เป็นหม้ายมีความคาดหวังที่จะพึ่งพาอาศัยบุตรในอัตราส่วนร้อยละที่สูงกว่าสตรีที่มีสถานภาพสมรสอื่น คือมีความคาดหวังที่จะพึ่งพาอาศัยบุตรร้อยละ 90.5 ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่าสตรีที่เป็นหม้ายนั้น เมื่อสามีสิ้นชีวิตจะทำให้ขาดที่พึ่งและขาดความอบอุ่น ดังนั้นจึงมีความคาดหวังที่จะพึ่งพาอาศัยบุตร ซึ่งอาจจะมีความต้องการให้บุตรช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจ สำหรับสตรีที่แยกกันอยู่และหย่าร้างนั้น มีความคาดหวังที่จะพึ่งพาอาศัยบุตรร้อยละ 77.8 และสตรีที่กำลังอยู่กับสามีนั้น ความคาดหวังที่จะพึ่งพาอาศัยบุตรน้อยที่สุดคือ มีเพียงร้อยละ 72.8 เท่านั้น

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำสถานภาพสมรสของหัวหน้าครัวเรือนมาพิจารณาร่วมกับความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตร โดยตั้งสมมติฐานไว้ว่า หัวหน้าครัวเรือนที่มีสถานภาพสมรสหม้ายหรือแยกกันอยู่หรือหย่าร้างนั้น น่าจะมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรมากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่มีสถานภาพสมรสและอยู่กับด้วยกัน

ศิริวรรณ ศิริบุญ และมาลินี วงษ์สิทธิ์ (2535: 8-9, 33) เคยจำแนกสถานภาพของผู้สูงอายุซึ่งเป็นตัวอย่างของงานวิจัยเรื่องข้อเท็จจริงและทัศนคติของผู้สูงอายุและคนหนุ่มสาวในกรุงเทพมหานครต่อบทบาททางเศรษฐกิจและสังคมของผู้สูงอายุพบว่า ในตัวอย่างดังกล่าวมีผู้สูงอายุที่ยังมีสถานภาพสมรสร้อยละ 45.1 และเป็นหม้ายถึงร้อยละ 43.7 และกลุ่มผู้สูงอายุเหล่านี้ ร้อยละ 80.8 ต้องการได้รับการดูแลส่งเสียจากบุตร

ข้อมูลที่พบนี้ แม้จะไม่ตรงกับแบบแผนที่จะศึกษาคือ ตามผู้ที่ยังไม่ถึงวัยสูงอายุถึงเรื่องอนาคตข้างหน้าเกี่ยวกับการพึ่งพาบุตร แต่ก็เห็นได้ว่าบุคคลที่ตกอยู่ในสถานภาพสมรสหม้าย หย่าร้าง หรือเลิกกันนั้น น่าจะมีความจำเป็นในการพึ่งพาบุตรมากกว่าผู้ที่ยังอยู่ในสถานภาพสมรสและอยู่กับด้วยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถ้าเขาผู้นั้นเป็นหญิงและต้องเลี้ยงดูบุตรโดยลำพัง หรือต้องพึ่งพาอาศัยบุตรหาเลี้ยงอยู่ก่อนแล้ว

2) ปัจจัยทางเศรษฐกิจ

2.1 อาชีพ

อาชีพมีความสำคัญในฐานะเป็นดัชนีที่จะชี้ให้เห็นตำแหน่งของบุคคลหนึ่ง ๆ ในโครงสร้างทางเศรษฐกิจของสังคม อันเป็นพื้นฐานที่ทำให้เกิดความแตกต่างทางสังคมในสังคม และอาชีพยังเป็นที่มาของรายได้อีกด้วย ซึ่งรายได้จะเป็นหลักของความมั่นคงของบุคคล การประกอบอาชีพต่างกัน ผลตอบแทนคือรายได้ย่อมมีความแตกต่างกัน อาชีพที่มีรายได้น้อยอย่างเช่น อาชีพเกษตรกรรม และกรรมกรผู้ใช้แรงงาน เมธี ครองแก้ว และปราวณี ทินกร (2528: 84) ศึกษาความยากจนและการกระจายรายได้ในประเทศไทย ปี 2518/19 และ 2524 พบว่าหัวหน้าครัวเรือนที่ทำการเกษตร และกรรมกรผู้ใช้แรงงาน มีฐานะยากจนกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพอื่น (บริหาร วิชาชีพ ค้าขาย เป็นต้น) ในกลุ่มของผู้ที่ประกอบอาชีพการเกษตร และกรรมกรนั้นจึงอยู่ในฐานะที่ต้องพึ่งอาศัยการเงินจากบุตรเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ เพราะเป็นอาชีพที่มีรายได้น้อยและฐานะยากจน

ผลงานวิจัยของเสาวภา ธีระประทีป (2526: 50-51) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคุณค่าของบุตรกับการตัดสินใจมีบุตร พบว่าสตรีที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมมองเห็นคุณค่าบุตรด้านเศรษฐกิจมากกว่าสตรีที่ประกอบอาชีพอื่น ๆ

นภาพร ชัยวรรณ (2535: 108-109) ศึกษาการอุปถัมภ์เกื้อหนุนบิดามารดาและทัศนคติเกี่ยวกับผู้สูงอายุของหนุ่มสาวไทย พบว่า คนหนุ่มสาวที่ทำงานในภาคเกษตรหวังพึ่งพบุตรยามสูงอายุมากกว่าคนหนุ่มสาวที่ทำงานนอกภาคเกษตร

สรุปได้ว่าบิดามารดาที่ประกอบอาชีพการเกษตรกรรมและผู้ใช้แรงงาน ซึ่งเป็นอาชีพที่มีรายได้น้อย ย่อมไม่สามารถเก็บออมเงินไว้ใช้จ่ายเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุได้ จึงส่งผลให้มีความจำเป็นในการพึ่งพาทางการเงินจากบุตรมากกว่าบิดามารดาที่ประกอบอาชีพที่มีรายได้สูงอื่น ๆ เช่น อาชีพวิชาชีพ บริหาร ข้าราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจ เป็นต้น

2.2 สถานภาพการทำงาน

สถานภาพการทำงานของบุคคลจะชี้ให้เห็นถึงระดับรายได้ของบุคคลนั้น ๆ จากรายได้ที่ได้รับนี้เองจะเป็นดัชนีบ่งชี้ภาวะทางเศรษฐกิจของบุคคล คือฐานะดีกับยากจน และความยากจนจะชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยทางการเงินจากบุตรขอบิดามารดา

เมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ มากกว่าผู้ที่มีฐานชีวิตอื่น เนื่องจากมีสถานภาพการทำงานที่มีรายได้สูง สำหรับแนวคิดนี้ผู้วิจัยมีแนวคิดพื้นฐานว่า หัวหน้าครัวเรือนที่มีสถานภาพการทำงานส่วนตัว (งานเกษตร งานบ้าน) น่าจะมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยการเงินจากบุตร เมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุมากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่มีสถานภาพการทำงานเป็นนายจ้าง และลูกจ้าง (ภาครัฐและภาคเอกชน)

สันทัด เสริมศรี (2529: 80-95) กล่าวถึงรูปแบบโครงสร้างทางประชากรของประเทศญี่ปุ่น ซึ่งเป็นประเทศที่พัฒนาแล้วว่า จำนวนประชากรวัยชราที่เพิ่มสูงขึ้นได้ส่งผลกระทบต่อกิจกรรมในด้านการพัฒนาคุณภาพประชากรของญี่ปุ่นอย่างมาก มีหลายจังหวัดของประเทศที่สัดส่วนของประชากรวัยชราได้ถึงร้อยละ 12 ในปี 2527 ญี่ปุ่นได้มีการออกกฎหมายจัดสรรเงินงบประมาณให้กับประชากรวัยสูงอายุดังกล่าว เพื่อนำเงินมาใช้ในการพัฒนาประชากรวัยสูงอายุ รัฐได้ใช้จ่ายเงินส่วนนี้เพื่อเป็นสวัสดิการผู้สูงอายุ

ข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงแหล่งเศรษฐกิจที่ประชาชนญี่ปุ่นจะพึ่งพิงได้จากองค์กรของรัฐ ในกรณีที่ผู้สูงอายุเหล่านั้นไม่มีความสามารถของตนเองที่จะเลี้ยงชีพและรักษาพยาบาลตนเองได้ และเมื่อพิจารณาถึงความสามารถทางเศรษฐกิจของบุคคลแล้ว ก็น่าจะเป็นที่เชื่อได้ว่า ในสถานภาพของการทำงานที่สูงกว่าและมีรายได้มากกว่าน่าจะทำให้บุคคลผู้นั้นมีโอกาสในทางเศรษฐกิจมากกว่า

ภัสสร ลิมานนท์ (2535: 18) ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับนโยบายสุขภาพและสวัสดิการสำหรับผู้สูงอายุในเอเชีย พบว่า ประชากรกลุ่มต่างๆ ที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่ต่างกันไปในเขตชนบทและเขตเมืองมีความคาดหวังเกี่ยวกับการที่ตนจะได้รับการเลี้ยงดูเมื่อยามชราแตกต่างกันออกไป ตัวอย่างเช่น ในประเทศเกาหลี ญี่ปุ่น ฟิลิปปินส์ และไทย กลุ่มผู้ตอบคำถามในเขตเมืองมีฐานะทางเศรษฐกิจระดับกลางเพียงประมาณร้อยละ 40 คาดหวังว่าตนจะได้รับการดูแลเลี้ยงดูจากลูกหลาน เมื่อยามที่ตนก้าวเข้าสู่วัยชรา เปรียบเทียบกับคำตอบประเภทเดียวกันจากประมาณร้อยละ 68 ของผู้ตอบที่อาศัยอยู่ในเขตเดียวกัน แต่มีฐานะทางเศรษฐกิจระดับต่ำกว่า และประมาณร้อยละ 83 ของผู้ตอบที่อยู่ในเขตชนบท

2.3 รายได้ของหัวหน้าครัวเรือน

รายได้เป็นดัชนีหนึ่งที่ใช้วัดฐานะทางเศรษฐกิจของบุคคล การที่บุคคลมีรายได้แตกต่างกันย่อมส่งผลต่อการดำรงชีวิตประจำวันในการใช้จ่ายใช้สอยเพื่อความต้องการในปัจจุบันซึ่งแตกต่างกันด้วยเช่นกัน เพราะฉะนั้นความแตกต่างของรายได้ก็จะส่งผลต่อความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรเมื่อยามเข้าสู่วัยสูงอายุในทิศทางที่ต่างกันด้วย

สำหรับประเด็นที่ผู้วิจัยมีแนวคิดพื้นฐานว่า หัวหน้าครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำน่าจะมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยทางการเงินจากบุตรมากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่มีรายได้สูง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 ได้กล่าวถึงแนวทางการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมไว้ตอนหนึ่งว่า รัฐจะพิจารณาจัดระบบการให้สวัสดิการแก่ผู้ด้อยฐานะทางเศรษฐกิจ และผู้ที่ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ในลักษณะต่างๆ เช่น การให้เงินอุดหนุนหรือทุนการศึกษา การให้บริการรักษาพยาบาลแก่ผู้ยากจน ผู้สูงอายุ และผู้พิการทุพพลภาพ โดยปรับแนวคิดในการจัดสวัสดิการช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสจากลักษณะของการส่งเคราะห์ไปสู่การเสริมสร้างศักยภาพของผู้ด้อยโอกาสให้สามารถพึ่งตนเอง และเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาประเทศต่อไปได้ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2534: 22)

นโยบายและมาตรการดังกล่าวข้างต้น เกิดจากการที่รัฐได้ตระหนักถึงปัญหาความยากจนของประชากรที่มีรายได้น้อย ไม่เพียงพอแก่การดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพ ไม่สามารถเก็บออมไว้เพื่อใช้จ่ายในเวลาจำเป็น หรือเวลาที่ต้องออกจากแรงงานไปแล้ว

สำหรับผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีกว่า มีรายได้ที่ด้อยไม่เป็นการระแกว่ารัฐและสังคมในเรื่องดังกล่าวนี้ หรือมีแต่ก็คงไม่รุนแรงมากนัก

2.4 รายได้ของครอบครัว

รายได้ของครอบครัวเป็นองค์ประกอบหนึ่งของสถานภาพทางเศรษฐกิจของครอบครัว ทั้งนี้เพราะว่ารายได้ของครอบครัวมีความจำเป็นต่อชีวิตทุกคนในครอบครัว ถ้าหากว่าครอบครัวมีรายได้ของครอบครัวเพิ่มขึ้น ย่อมทำให้มาตรฐานการครองชีพและความเป็นอยู่ของบุคคลในครอบครัวย่อมดีตามไปด้วย (เกื้อ วงศ์บุญสิน, 2531: 58-59) ในครอบครัวที่มีรายได้ต่ำย่อมทำให้มาตรฐานการครองชีพและความเป็นอยู่ของบุคคลในครอบครัวนั้นๆ ไม่ดีตามไปด้วย

ส่งผลให้ความจำเป็นของพ่อแม่ในอันที่จะต้องให้บุตรช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจแก่ครอบครัว ความแตกต่างในด้านรายได้ของครอบครัวส่งผลให้บิดามารดามีความจำเป็นในการช่วยเหลือทางด้านการเงินจากบุตรแตกต่างกัน

งานวิจัยของเสาวภา ธีระประทีป (2526: 50, 52) ศึกษา

ความสัมพันธ์ระหว่างคุณค่าของบุตรกับการตัดสินใจมีบุตรของสตรีไทย พบว่า สตรีไทยที่มีรายได้ของครอบครัวต่ำ มองเห็นคุณค่าและความสำคัญของบุตรด้านเศรษฐกิจมากกว่าสตรีที่มีรายได้ของครอบครัวสูง ความสำคัญของคุณค่าบุตรด้านเศรษฐกิจจะลดลงเมื่อรายได้ของครอบครัวสูงขึ้น

สรุปได้ว่าประชากรที่มีรายได้ของครอบครัวต่างกัน ส่งผลต่อความจำเป็นในการพึ่งพาทางการเงินจากบุตรเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุต่างกันด้วย กล่าวคือประชากรที่มีรายได้ของครอบครัวต่ำจะมีความจำเป็นมากกว่าประชากรที่มีรายได้ของครอบครัวสูง

2.5 การออมทรัพย์

การออมทรัพย์เป็นดัชนีหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงฐานะทางการเงินของบุคคลในครอบครัว โดยเฉพาะหัวหน้าครอบครัวผู้ซึ่งรับผิดชอบในการเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัว การเก็บออมทรัพย์ได้จะทำให้ครอบครัวมีความมั่นคงทางการเงิน แต่ครอบครัวที่ไม่สามารถเก็บออมทรัพย์ได้อันเนื่องมาจากมีรายได้น้อย ไม่เพียงพอในการเลี้ยงดูสมาชิกทุกคนในครอบครัว มักจะประสบปัญหาทางเศรษฐกิจ (ความยากจน) ความแตกต่างในการเก็บออมทรัพย์ของหัวหน้าครัวเรือน และครอบครัวจะส่งผลต่อความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุในทิศทางที่ต่างกันด้วย โดยมีแนวคิดพื้นฐานว่า หัวหน้าครัวเรือนที่ไม่สามารถเก็บออมทรัพย์ได้จะมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรมากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่สามารถเก็บออมทรัพย์ได้

ในสหรัฐอเมริกา มีผู้เขียนรายงานเกี่ยวกับปัญหาทางเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไว้ต่างๆ กัน Reno P. (1981: 194) ได้กล่าวถึงความเดือดร้อนของหญิงหม้ายที่สามีเสียชีวิต และต้องอยู่คนเดียวโดยได้รับการอุปถัมภ์ทางด้านการเงินจากองค์กรประกันสังคมว่า ถึงแม้จะได้รับเงินส่วนหนึ่งบ้างแต่ก็ยังมีความยากลำบากเพราะไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย

งานวิจัยของศิริวรรณ ศิริบุญ และมาลินี วงษ์สิทธิ์ (2535: 39-41)

ศึกษาข้อเท็จจริงและทัศนคติของผู้สูงอายุและคนหนุ่มสาวในกรุงเทพมหานครต่อบทบาททางเศรษฐกิจและสังคมของผู้สูงอายุ พบว่า คนหนุ่มสาวมีความเห็นว่าการเตรียมตัวในการดำรงชีวิตยามแก่เฒ่า

เป็นเรื่องสำคัญคือร้อยละ 95.4 และสิ่งที่คนหนุ่มสาวเห็นว่าเป็นสิ่งที่ควรเตรียมไว้ในการดำรงชีวิตเมื่อแก่เฒ่ามากที่สุดคือเงินออม ร้อยละ 64.6 ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของนภาพร ชโยวรรณ (2535: 86-95) ศึกษาการอุปถัมภ์เกื้อหนุนบิดามารดาและทัศนคติเกี่ยวกับผู้สูงอายุของคนหนุ่มสาวไทย พบในทำนองเดียวกันกล่าวคือ ร้อยละ 96 ของคนหนุ่มสาวไทยเห็นว่าการเตรียมตัวยามสูงอายุเป็นเรื่องสำคัญ และรูปแบบของการเตรียมตัวที่คนหนุ่มสาวตอบมากที่สุดคือการมีเงินออม (ร้อยละ 54)

ความยากลำบากของผู้สูงอายุในกลุ่มคนยากจนทั่วไป ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อขาดการออมเงินไว้หน่วยที่กำลังทำงานได้ ในสังคมไทยโดยเฉพากรุงเทพมหานคร ลักษณะงานของประชากรในเขตกรุงเทพมหานครส่วนใหญ่เป็นการประกอบอาชีพที่จะต้องสิ้นสุดลงเมื่อถึงวัยที่กำหนดคือ อายุ 60 ปี นั่นหมายถึงประชากรจะต้องถูกลดบทบาททางเศรษฐกิจลง ดังนั้นถ้าช่วงระยะเวลาของการทำงานไม่สามารถเก็บออมทรัพย์ไว้ได้ ปัญหาความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรก็จะต้องมีขึ้น

อย่างไรก็ตาม ก็ยังมีบางสังคมที่คนชราสามารถทำงานได้นานกว่า 60 ปี หรือตราบเท่าที่ใจปรารถนา หรือเมื่อสังขารไม่เอื้ออำนวยให้กระทำเช่นนั้นได้แล้ว (United Nations, 1988: 16) บุคคลกลุ่มนี้ก็ยังมีความเหลือเวลาที่จะออมทรัพย์ติดต่อไปอีก หรืออย่างน้อยในเวลาหนึ่งก็ยังพึ่งตนเองได้อยู่

ประเทศในโลกที่ 3 อย่างประเทศไทยนั้น การออมทรัพย์ในระดับคนงานอุตสาหกรรมหรือผู้ที่ทำงานด้านบริการมีความเป็นไปได้หน่อยที่จะสามารถออมทรัพย์ไว้ได้ หากคนกลุ่มนี้ไม่ได้รับการเลี้ยงดูจากบุตรหลาน รัฐจึงต้องเข้ามาสนับสนุนช่วยเหลือ และการให้มีการส่งเบี้ยประกันสังคมขณะที่ยังทำงานได้นั้นก็น่าจะถือเป็นการออมทรัพย์วิธีหนึ่งเพื่อที่จะส่งผลไปให้ได้รับการเลี้ยงดูในวัยสูงอายุ

2.6 การมีหนี้สิน

ในปัจจุบัน เศรษฐกิจและสังคมไทยมีความทันสมัยและมีการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด นักเศรษฐศาสตร์พ้อใจกับตัวเลขอัตราความจำเริญทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามความสำเร็จของการพัฒนาเศรษฐกิจก่อให้เกิดปัญหาหลายประการ อาทิเช่น หนี้ต่างประเทศ การว่างงาน ความเหลื่อมล้ำ การขาดดุลการค้า การล้มละลายของชาวชนบท ปัญหาสังคมเพิ่มขึ้น

ความยากจน ประชาชนส่วนใหญ่มีชีวิตความเป็นอยู่ฝืดเคืองและมีหนี้สิน (วิวัฒน์ชัย อัดถาวร, 2531: 966)

จากการสำรวจของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร โดยวิธีสุ่มตัวอย่าง ในปี 2525/26 พบว่า มีจำนวนครัวเรือนเกษตรกรรมร้อยละ 25 เป็นหนี้สิน (ประจวบ บุรพรัตน์, 2532: 31 และโสภิน ทองปาน, 2532: 4) ซึ่งเกษตรกรเกือบทุกครอบครัวมีหนี้สินอยู่เป็นจำนวนมาก (ประพันธ์ โกยสมบูรณ์, 2532: 10) เพราะความต้องการเงินทุนเพื่อใช้ทางการผลิต และการบริโภค (อุดม เกิดพิบูลย์, 2532: 66)

การมีหนี้สินของหัวหน้าครอบครัวย่อมมีผลกระทบต่อฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว ทำให้ครอบครัวมีรายได้ไม่เพียงพอสำหรับการใช้จ่ายและไม่มีเงินออมไว้ใช้ในเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ ความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรในด้านการเงินก็จะสูงตามไปด้วยเช่นกัน สำหรับแนวคิดที่ผู้วิจัยมีแนวคิดพื้นฐานว่า หัวหน้าครอบครัวที่มีหนี้สินน่าจะมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรมากกว่าหัวหน้าครอบครัวที่ไม่มีหนี้สิน เพราะการมีหนี้สินนั้นเป็นปฏิภาคกับการออมทรัพย์ของครอบครัว

2.7 กรรมสิทธิ์ในบ้านและที่ดิน

การมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินและบ้านที่อยู่อาศัย เป็นดัชนีที่สำคัญอันหนึ่งซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงสภาพทางเศรษฐกิจของครอบครัว ซึ่งสมนึก ศรีปลั่ง (2519: 49) กล่าวถึงความสำคัญของกรรมสิทธิ์ในที่ดินด้วยเหตุผล 2 ประการ คือ 1) การมีที่ดินเป็นของตนเองทำให้เกิดความรู้สึกถึงความมั่นคงและภูมิใจที่ตนเองมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินนั้น 2) การมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินซึ่งทำผลประโยชน์อยู่นั้นจะเป็นหลักประกันความมั่นคงแก่ครอบครัวที่มีที่ดินทำกินและเพื่ออยู่อาศัย ตลอดจนมีความมั่นคงและใช้ความสามารถของตนเองที่จะหารายได้จากการใช้ประโยชน์ในที่ดินแปลงนั้นอย่างเต็มที่ ในทางตรงกันข้ามบุคคลที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในบ้านและที่ดิน ย่อมจะทำให้ขาดหลักประกันความมั่นคงในเรื่องที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน ซึ่งจะส่งผลต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจของครอบครัวอีกด้วย

กรรมสิทธิ์ในบ้านและที่ดินซึ่งเป็นสินทรัพย์ที่แสดงให้เห็นฐานะทางเศรษฐกิจของบุคคล การมีกรรมสิทธิ์ในบ้านและที่ดินเป็นของตนเอง ความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยทางการเงินจากบุตรเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุย่อมลดน้อยลง

ความแตกต่างของกรรมสิทธิ์ในบ้านและที่ดินของหัวหน้าครอบครัวจะมีอิทธิพลต่อความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรทางด้านเศรษฐกิจเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุในทิศทางที่ต่างกัน โดยมีแนวคิดพื้นฐานว่า หัวหน้าครอบครัวที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในบ้านและที่ดิน น่าจะมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรในด้านเศรษฐกิจมากกว่าหัวหน้าครอบครัวที่มีกรรมสิทธิ์ในบ้านและที่ดิน

3) ปัจจัยทางสังคม

3.1 ระดับการศึกษา

การศึกษาทำให้คนมีความรู้และมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมมนุษย์สามารถอธิบายพฤติกรรมมนุษย์ได้หลายด้าน การศึกษาในระบบโรงเรียนเป็นเสมือนสื่อหล่อหลอมความรู้ ความรู้สึกนึกคิดของบุคคลต่างๆ และความรู้สึคนึกคิดนี้เองทำให้มนุษย์มองสังคมแตกต่างกันออกไป (คณะอนุกรรมการการศึกษาวัฒนธรรมและกิจการเพื่อผู้สูงอายุ, 2528: 115) และการศึกษาทำให้บุคคลมองคุณค่าของตัวเองแตกต่างกันอีกด้วย

เมธี ครองแก้ว และปรานี ทินกร (2528: 84) ศึกษาสภาพความยากจน และกระจายรายได้ในประเทศไทย ปี 2518/2519 และ 2524 พบว่า ครอบครัวที่หัวหน้าไม่มีการศึกษา หรือไม่ได้รับการศึกษาจากโรงเรียนจะเป็นครอบครัวที่ยากจนมากกว่าครอบครัวที่หัวหน้าครอบครัวได้รับการศึกษาสูง เพราะการศึกษากำหนดระดับรายได้โดยเปรียบเทียบมีความแตกต่างกันออกไปตามระดับการศึกษาที่บุคคลสำเร็จเป็นสำคัญ

หัวหน้าครัวเรือนที่ไม่มีการศึกษาหรือจบการศึกษาระดับต่ำกว่ามัธยมศึกษาที่มีรายได้น้อย ซึ่งจะส่งผลต่อมาตรฐานความเป็นอยู่ของครอบครัว และเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาอาศัยบุตรในด้านการเงินก็จะมากขึ้น

ผลงานวิจัยของเสาวภา อีระประทีป (2526: 53-55) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคุณค่าของบุตรกับการตัดสินใจมีบุตร พบว่าสตรีที่ไม่มีการศึกษาและการศึกษาดำเนินความสำคัญกับคุณค่าบุตรด้านเศรษฐกิจมากกว่าสตรีที่มีการศึกษาสูง

De Vos (1984: 16) และหริรัช เชื้อโชติ (2530: 60-61) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างระดับการศึกษาของสตรีกับความคาดหวังความช่วยเหลือในด้านเศรษฐกิจจากบุตร พบว่า สตรีที่มีการศึกษาดำเนินความคาดหวังมากกว่าสตรีที่มีการศึกษาสูง

พีระพันธ์ วรเนติวุฒิ (2530: 84-85) ศึกษาความคาดหวังของมารดาในเรื่องความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจจากบุตร : ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างเขตชนบทและเขตเมืองของไทย พบว่า การศึกษาของมารดาและการศึกษาของบิดามีอิทธิพลต่อความคาดหวังในเรื่องความช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจจากบุตร คือมารดาและบิดาที่มีการศึกษาดำเนินความคาดหวังมากกว่ามารดาและบิดาที่มีการศึกษาสูงทั้งในเขตชนบทและเขตเมือง

ความสัมพันธ์ระหว่างระดับการศึกษากับความหวังพึ่งพาบุตรยามเข้าสู่วัยสูงอายุเป็นความสัมพันธ์เชิงลบ กล่าวคือ ยิ่งมีระดับการศึกษาสูงขึ้น ร้อยละของความหวังพึ่งพาบุตรยามสูงอายุจะลดลง (นภาพร ชโยวรรณ, 2535: 106-107)

สรุปได้ว่าบิดามารดาที่ไม่มีการศึกษาและการศึกษาดำเนินความจำเป็นในการพึ่งพาทางการเงินจากบุตรของบิดามารดาเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุมากกว่าบิดามารดาที่มีการศึกษาสูง

3.2 แบบของครอบครัว

ครัวเรือนเป็นกลุ่มคนที่อยู่ในบ้านเดียวกันมีความสัมพันธ์ในรูปของกลุ่มปฐมภูมิ อาจเกี่ยวพันกันทางสายโลหิตหรือทางกฎหมาย ในครัวเรือนหนึ่งอาจมีหลายครอบครัวก็ได้ ครอบครัวจึงเป็นส่วนหนึ่งของครัวเรือน ลักษณะของครอบครัวมีหลายแบบด้วยกันสำหรับการศึกษาคั้งนี้จะแบ่งครอบครัวเป็น 2 แบบคือ 1) ครอบครัวเดี่ยว หมายถึง ครอบครัวที่ประกอบด้วยสามี ภรรยา และบุตรธิดา 2) ครอบครัวขยาย หมายถึง ครอบครัวที่ประกอบด้วยครอบครัวเดี่ยว และญาติพี่น้อง เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย เป็นต้น อาศัยอยู่ในบ้านเดียวกัน (สุพัตรา สุภาพ, 2516: 108-109)

ครอบครัวมีบทบาทในการกำหนดพฤติกรรม ค่านิยมของบุคคลในสังคม เพราะลักษณะบุคลิกภาพของแต่ละคนจะได้รับมาจากครอบครัวเป็นพื้นฐาน อย่างเช่น ในสังคมไทยถือกันว่าบุตรมีความสำคัญต่อบิดามารดา เพราะบุตรคือหลักประกันทางสังคมสำหรับชีวิตบิดามารดาที่จะต้องแก่เฒ่าลงไปไม่มีเรี่ยวแรงในการทำมาหากิน บุตรจึงเป็นที่หวังว่าจะเป็นผู้เลี้ยงดูอุปการะเป็นการตอบแทนและเป็นที่พักพิงในเวลาที่ดินมีอายุสูงขึ้น ตลอดจนเป็นผู้สืบทอดวงศ์สกุลต่อไป

พฤติกรรม ค่านิยม และบุคลิกภาพของหัวหน้าครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในครอบครัวขยายและครอบครัวเดี่ยวย่อมมีความแตกต่างกัน ผู้วิจัยคาดว่า การพึ่งพาอาศัยบุตรของหัวหน้าครัวเรือนในครอบครัวขยายและครอบครัวเดี่ยวก็จะมี ความแตกต่างกันด้วยเช่นกัน

ข้อค้นพบจากผลงานการวิจัยทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า ปัจจัยที่สัมพันธ์กับความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรแบ่งออกเป็น 3 ประเภทคือ ปัจจัยทางประชากร ปัจจัยทางเศรษฐกิจ และปัจจัยทางสังคม โดยแต่ละปัจจัยจำแนกออกเป็นปัจจัยย่อยๆ รวม 13 ปัจจัยคือ เพศ อายุ จำนวนบุตรมีชีวิต สถานภาพสมรส อาชีพ สถานภาพการทำงาน รายได้ของหัวหน้าครัวเรือน รายได้ของครัวเรือน การออมทรัพย์ การมีหนี้สิน กรรมสิทธิ์ในบ้านและที่ดิน ระดับการศึกษา และแบบของครอบครัว ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยเหล่านี้กับความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรนั้น มีทิศทางของความสัมพันธ์ที่แตกต่างกันออกไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะที่ต่างกันของปัจจัยที่เป็นตัวกำหนด ซึ่งข้อค้นพบที่ได้จากผลงานวิจัยเหล่านี้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการตั้งสมมติฐานเพื่อเป็นแนวทางสำหรับการวิจัยในครั้งนี้

สมมติฐานการศึกษา

สมมติฐานหลัก

หัวหน้าครัวเรือนที่มีลักษณะทางประชากร ลักษณะทางเศรษฐกิจ และสังคมแตกต่างกัน น่าจะมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรแตกต่างกันด้วย

สมมติฐานย่อย

1. ลักษณะทางประชากร

- 1.1 หัวหน้าครัวเรือนหญิงน่าจะมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรมากกว่าหัวหน้าครัวเรือนชาย
- 1.2 หัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุมากน่าจะมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรมากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุน้อย
- 1.3 หัวหน้าครัวเรือนที่มีบุตรมีชีวิตจำนวนมากกว่า น่าจะมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรมากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่มีบุตรมีชีวิตจำนวนน้อยกว่า
- 1.4 หัวหน้าครัวเรือนที่มีสถานภาพสมรสหม้าย/หย่า/แยก น่าจะมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรมากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่มีสถานภาพสมรสและอยู่ด้วยกัน

2. ลักษณะทางเศรษฐกิจ

- 2.1 หัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพที่ไม่ใช่วิชาชีพน่าจะมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรมากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพวิชาชีพ (ข้าราชการ/พนักงานรัฐวิสาหกิจ/เสมียน)
- 2.2 หัวหน้าครัวเรือนที่มีสถานภาพการทำงานส่วนตัวน่าจะมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรมากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่มีสถานภาพการทำงานเป็นนายจ้างหรือลูกจ้าง
- 2.3 หัวหน้าครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำน่าจะมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรมากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่มีรายได้สูง
- 2.4 หัวหน้าครัวเรือนที่มีรายได้ของครอบครัวต่ำน่าจะมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรมากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่มีรายได้ของครอบครัวสูง
- 2.5 หัวหน้าครัวเรือนที่ออมทรัพย์ไม่ได้น่าจะมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรมากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่มีการออมทรัพย์ได้
- 2.6 หัวหน้าครัวเรือนที่มีหนี้สินน่าจะมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรมากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่ไม่มีหนี้สิน
- 2.7 หัวหน้าครัวเรือนที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในบ้านและที่ดินน่าจะมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรมากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่มีกรรมสิทธิ์ในบ้านและที่ดิน

3. ลักษณะทางสังคม

- 3.1 หัวหน้าครัวเรือนที่มีระดับการศึกษาต่ำน่าจะมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรมากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่มีระดับการศึกษาสูง
- 3.2 หัวหน้าครัวเรือนที่อยู่ในครอบครัวขยายน่าจะมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยบุตรมากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่อยู่ในครอบครัวเดี่ยว